

Sas Ágnes

Székesegyházi és főpapi együttesek a XVIII. században

A magyarországi egyházmegyék István király által létrehozott, a XII. század elejére

kiegészített és megszilárdult szervezete 1776-ig változatlan formában fennállt: az ellenreformáció során nem alakítottak új püspökségeket, a török kiűzését követően a teljesen vagy lényegében megkímélt Zágráb, Győr és Nyitra mellett a hagyományos egyházmegyéket építették újjá — s ezzel az addigra aránytalanná vált területi viszonyokat is konzerválták.¹ A középkori modell is ugyanaddig érvényben maradt, a püspökök egyházi pozíciójukkal egyidejűleg világi tisztségeket, a városi hűbérúr és a megye (ill. megyék) főispáni hivatalát is betöltötték.

Az egyházi funkcióval együtt járó politikai poszt tulajdonosaként, a helyi közigazgatás fejeként a püspökök az országgyűlés felső (a kanonokok az alsó) táblájában szavaztak, az erdélyi püspök egyben a gubernium tagja volt. Emellett fontos világi rangokat/hivatalokat is birtokoltak: az esztergomi érsekek —a német egyházi államok vezetőihez hasonlóan— 1714-től a birodalmi hercegi címet is viselték, az egyéb tisztségek közül a püspökök leggyakrabban a kancellári hivatalt szerezték meg, 1723-tól a prímás és három főpap a hétszemélyes tábla munkájában vett részt, és számítottak rájuk a királyi ítélőtábla tevékenységében is stb.² Többen már főpapi karrierjük indulása előtt fontos szerepet játszottak a nemzetközi politikában, és mintegy ellenszolgáltatásként kaptak magas egyházi rangot.³ A papi pályára lépett fiatal magyar arisztokraták gyakran bécsi udvari szolgálattal kezdték pályafutásukat.⁴ Sajátos módon változatlan maradt a szerep politikához kötött jellege a püspökök világi hatalmának felszámolása után is: 1776/77-től Mária Terézia és II. József kipróbált híveire (köztük Fuchs nyitrai, Verhovác zágrábi püspökre) bízta az új koncepció végrehajtását. A politikai aktivitással elfoglalt főpapok helyett gyakran segédpüspökök vagy a káptalan egyéb tagjai-tisztségviselői biztosították az egyházmegye és a székhely templomának működését.⁵

¹ Ld. pl. az esztergomi és egri egyházmegyét. A cseh tartományban új püspökségeket szerveztek: Litoměřice/Leitmeritz, Hradec Králové/Königgrätz (1655 és 1665), Ausztriában Bécset érsekséggé emelték (1722).

² VANYÓ 275; HERMANN 210. és 303; SZÁNTÓ 298; MESZLÉNYI 40. stb.

³ Mint Christian August von Sachsen-Zeitz és Michael Friedrich Althan, vagy Christoph Migazzi (KEMÉNY 22–25. és GERIG *passim*, NAGY—KLEKNER 21; LOIDL—KREXNER 66–67).

⁴ Pl. Csáky Imre és Patachich Ádám (BAHLCKE 257. — MÁLNÁSI 3–5. és BUNYITAY 20).

⁵ SZÁNTÓ 241., 275–276.

A magyar főpapok kettős funkciója formailag a világi hatalmat gyakorló salzburgi érsekéhez, passauai püspökéhez és a német érseki-püspöki államokban uralkodó egyházi méltóságokéhoz hasonlítható: a főispánságokban ülő püspökök elvben megfelelő eszközökkel rendelkeztek ahhoz, hogy a királyság ügyeit befolyásolják. A kinevezés jogát birtokló császárhoz/királyhoz való igazodási kényszer azonban jelentősen korlátozta mozgásterüket: helyzetük ilyen szempontból inkább a csak egyházi posztot betöltő bécsi érsekével, ill. a bécsújhelyi, seckauai és gurki püspökökével mutatott rokonságot,⁶ akik az udvar árnyékában jelentéktelen reprezentációt fejtettek ki.

A hazai körülmények között a katolikus egyházi központok vezetői illetékességi területükön belül még így is kiemelkedő lehetőségekkel élhettek: „egy-egy nagyobb és gazdagabb egyházmegye annyi birtokot, oly sokrétű hatalmat és anyagi erőt összpontosított a püspök kezén, hogy az, ha szervező tehetsége volt, valóban az emlékek sorával örökíthette meg nevét”.⁷ A legnagyobb birtokokkal a két érsekség, ill. az egri, nagyváradi és veszprémi püspökség rendelkezett, a többi nagyjából azonos nagyságú területeken „gazdálkodott” — csak a csanádi és a zágrábi maradt el tőlük. A káptalanok közül kiugróan nagy ingatlanvagyonra volt az egrinek, ezt követte a nagyváradi, esztergomi és veszprémi, a „szegényebbek” sorába tartozott a pozsonyi társaskáptalan mellett a csanádi és a nyitrai székeskáptalan. Az apostoli kamarától húzott jövedelmek szempontjából 1732-ben az esztergomi érsek emelkedett ki, az egri, pécsi és váradi püspök átlagon felüli, öt püspökség közepes szintet ért el, ennél kevesebb volt a kalocsai érsek, az erdélyi és a csanádi püspök *beneficiuma*.⁸ Mindent összevéve tehát az esztergomi érsek mellett az egri és a nagyváradi püspök működött a legelőnyösebb gazdasági feltételek között.⁹ A század közepe táján, noha 1733-tól a *cassa parochorum* javára, néhány kivételes esettől eltekintve, jövedelmük egy részét elvonták, a konszolidáció mértékének megfelelően a püspökségek anyagi helyzete is javult.

A visszahódított ország uralkodói politikai tevékenység ellenszolgáltatásaként vagy egyéb államérdekre hivatkozva könnyen adományoztak püspöki hivatalokat: egyes elfogadhatóan jövedelmező püspökségeken a század első felében szinte kizárólag külföldi méltóságok osztozkodtak (Győr, Pécs, Vác). 1741 után, a királynő országgyűlési ígérletét követően azonban már csak „szükséghelyzetben” került sor hasonló kinevezésre. A nagy vagyonnal rendelkező magyar főnemesi családok tagjai egyre fontosabb szerephez jutottak. A legtöbb főpap az Esterházy-családból került ki,¹⁰ a század első felében a Csákyak

⁶ BÄHLCKE *loc. cit.*, ill. SZÁNTÓ 283., és LOIDL—KREXNER 54–55; FITSCHEN 25.

⁷ KOSÁRY 778.

⁸ DÓKA 56–73., 75–91. (főleg XIX. sz.), ill. HERMANN 303–305; továbbá SALACZ 4. és VANYÓ 96.

⁹ A különbségeket a század elején persze árnyalta az egyházmegyéik történeti okokból adódó különböző állapota.

¹⁰ Esterházy Imre váci, zágrábi, majd veszprémi püspök, esztergomi érsek, ill. azonos nevű unokaöccse, Nyitra püspöke, továbbá Esterházy László (1731–1799) pécsi, és egy másik László (1769–1824) rozsnyói püspök, ill. Eszterházy Károly az egri püspök.

és az Erdődyek szereztek posztokat, a Batthyányok inkább a század végén,¹¹ de nálunk egy famíliából legfeljebb két családtag viselt egyidejűleg magas egyházi tisztséget, és nem alakultak ki olyan nagy főpapi dinasztiák, mint német földön. Habsburg-családtag is csak 1806-ban kapott kinevezést.¹²

A hazai és külföldi arisztokrata családokból származó főpapok társadalmi rangjához, életmódjához magától értődően hozzátartozott a műpártolás, irányának megválasztását azonban számos tényező befolyásolta — a maradandó nagy alkotások létrehozásának szándéka háttérbe szoríthatta a zenei tevékenységek támogatását (pl. nagy építkezések, nevezetes könyvtáralapítások). Az egyházi központokban celebrált ünnepi mise azonban valamennyi főpap nyilvános megjelenésének elsődleges formája volt, s azon teljes fényében jelent meg a zenei együttes, amely így szélesebb körű hatást gyakorolt, mint a (tetszés szerint rendezett) zártkörű udvari hangversenyeken.¹³ A magyar főpapok zenei preferenciájának kialakulását megalapozhatták a hagyományos római tanulmányok, és megerősíthette azt a zeneközpontú bécsi udvari kultúra tudatos követése.¹⁴ De a zenei élet szempontjából az idegen nagyurak egyházi tisztségviselése is árnyaltan értékelendő: a püspökséget távolból birtokló személyek nyilván semmilyen hatást nem gyakoroltak, a zenés reprezentációval élő német arisztokrata körök hagyományait közvetítő Christian August érsek, Nesselrode pécsi és Althann váci püspök viszont a magyar főúri zenekultúra kezdeti periódusában tevékenyen hozzájárult a többszólamú műzene vonzerejére épülő nyilvános rendezvények meghonosításához.

1. A többszólamú zene előadóapparátusai: *Domkapellen* — *Hofkapellen* ¹⁵

A közép-európai régióban az egyházi és világi hatalmat összpontosító főpapi székhelyek az ellenreformáció után hangsúlyosan fontos szerepet játszottak a zenei életben is. A vallási központ és főpapi udvartartás sokrétű feladatait, különböző műfajokat felölelő zenés reprezentációját rendszerint két külön együttes, a *Dom-* és a *Hofkapelle* látta el. A székesegyházi zsolozsmán és a napi istentiszteleteken részt vevő káptalani „zenészek” a templomi személyzethez tartoztak,

¹¹ Csáky Imre nagyváradai püspök, pozsonyi prépost és kalocsai érsek, ill. öccse, Csáky Miklós nagyváradai püspök, majd kalocsai érsek, esztergomi prímás. Erdődy Gábor és testvére, Ádám egyidejűleg volt egri, ill. nyitrai püspök, a század végén Batthyány József kalocsai, majd esztergomi érsek és Ignác erdélyi püspök.

¹² Vö. a kiterjedt Wittelsbach és Schönborn főpapi dinasztiával. Habsburg Károly Ambrus 1806–1809 között előbb váci adminisztrátor, majd esztergomi érsek volt.

¹³ HORTSCHANSKY 36–37.

¹⁴ A XVII–XVIII. században a magyar főpapok kétharmada a római *Collegium Germanicum Hungaricum*-ban tanult, 1776-ban 19 magyar püspökből 11 végzett Rómában (ld. HERMANN 230). A kollegium templomában, a *San Apollinare*-ban Carissimi vezetésével Róma egyik legjobb templomi „kórusa” működött, s a színvonalat a XVIII. században is őrizték (BITSKEY 17–19., 31. és RIEDEL: *Kirchenmusik* in MGG1).

¹⁵ 14. A fejezetrész első változatát ld. SAS: *Kirchenmusikzentren* 81–85.

ezért munkájukat folyamatosan biztosították; az alkalmilag létrehozott, kedvezőbb anyagi helyzetben levő, Európa különböző zenei fővárosaiból verbuvált, jól képzett olasz és cseh muzsikuskok tucatjait foglalkoztató magánzenekarok magasabb színvonalat értek el, de mivel szervezetileg egy adott főpap személyéhez kapcsolódtak, fennállásuk időtartama általában korlátozott volt.¹⁶

1.1. Főpapi magánzenekarok

A főpapi udvartartások elengedhetetlen részét képezte a *Hofkapelle* az érsek-fejedelemségekben, Mainzban és Salzburghban, a nagy német püspökségekben, ill. a prágai és az olomützi érsekségben, továbbá egyes vezető püspökségekben, mint pl. Boroszlóban (Breslau/Wrocław). Sőt, majdnem mindenütt ez az együttes játszotta a vezető szerepet, hiszen a dóm főpap által celebrált, többszólamú zenével kísért istentiszteletein, a magánkápolna zenés miséin és az udvari élet kiemelkedő eseményein egyaránt közreműködött.¹⁷ Bécs és az osztrák tartományok gyakorlata ettől eltérően alakult: az udvar dominanciája folytán a bécsi érsekek nem tartottak saját együttest — a városi plébánia, a *Stephansdom* alapellátását a püspökség/érsekség felállítása után is a magisztrátus által fenntartott *Kantorei* biztosította,¹⁸ az ünnepi *Pontifikalamt*-ok az udvar jelenlétében, a *Hofkapelle* részvételével zajlottak. Az udvarral és a befolyásos bencés, ágostonos és ciszterci apátságokkal szemben háttérbe szorultak osztrák püspökségek is: csak Passauban működött jelentős magánzenekar, de pl. Gurkban és Seckauban nem, ahogy valószínűleg a Prágához tartozó Königgrätzben és Leitmeritzben (Hradec Králové és Litoměřice) sem.¹⁹ A püspökök nem mindenütt rendelkeztek a szükséges anyagi háttérrel és kellő zenei műveltséggel, és —úgy tűnik— szabadságukban állt személyes motivációik, tehát akár érdeklődésük hiányának érvényesítése is.²⁰

A zenei életet tekintve egységet képező főpapi központokban a *Domkapelle* és a *Hofkapelle* egymás melletti, ill. együttműködése különböző szerkezetekben valósult meg. Ha mindkét együttest a főpapi székhelyen foglalkoztatták, akkor a dóm hétköznapi alapellátására általában minimális személyzetet tartottak,

¹⁶ HORTSCHANSKY 35. Kivételesen folyamatosan működött a salzburgi *Hofkapelle*, ill. az olomützi érsekek kroměříži (kremsieri) zenekara (HINTERMAIER *passim*, SEHNAL: *Musikkapellen* 198–201. stb.).

¹⁷ Mainzban az érseki *Hofkirche* mellett a *Domkantorei* háttérbe szorult, és hasonló volt a helyzet Freisingben, Eichstättben is (RIEDEL: *Mainzer* 58., ill. BAUERREIS 339. és LITGER *passim*).

¹⁸ BRUNNER *passim*, BIBA 24.

¹⁹ A székesegyházak szerény figurális gyakorlata biztosítva volt Bécsújhelyen, Seckauban és Gurkban is (SENGSTSCHMID 8–10; ill. SUPPAN, FLOTZINGER 46; FEDERHOFER 107. és LITSCHAUER *passim*). Königgrätzben a 60-as években Zimmermann orgonált, Leitmeritzben dómorgonista és figurális együttes működött (QUOIK 183; BUŽGA 337. és 360).

²⁰ Egyes olomützi püspökök csak trombitásokat tartottak a rezidencián, s egy ideig csak trombita-kürt-muzsika szólt Würzburgban is (1738–1758, ill. 1746–1755: SEHNAL: *Musikkapellen* 198. és STAHLER 52).

Hofkapelle gyanánt viszont összetett együttest,²¹ melynek különböző csoportjai a feladatok széles skáláját teljesítették: a magánkápolnában gregoriánt²² éneklő koralisták és a magánegyüttes virtuóz koncertistái általában speciális feladataikra összpontosítottak, a többiek különböző műfajokban voltak használhatók,²³ a legünnepélyesebb alkalmakkor pedig valamennyien „csatasorba álltak”. A zenészek gazdaságos foglalkoztatása esetén a két testület kevésbé volt szeparált, a *Dom-* és *Hofkapelle* között személyi átfedések is előfordultak.²⁴ A reprezentáció fokozott igénye tehát már egy adott főpapi székhelyen is indokolta két együttes fenntartását, hiszen a fontos politikai posztot betöltő, közszereplő egyházi méltóság személye körüli szolgálatokat az állandó templomi elfoglaltsággal rendelkező muzsikások nem tudták volna ellátni. Még nagyobb szükség volt egymástól független zenészcsoporthoz alkalmazására a protestánsoknál a nagyvárosokban, ahol a püspökség a dóm mellől a falakon kívülre szorult, de ugyanígy elkerülhetetlennek látszott a különböző együttesek szervezése, ha a főpap váltva téli és nyári rezidenciáján, vagy több egyházi pozíció birtokában hol egyik, hol másik székhelyén tartózkodott.²⁵

A kettős székhely létrejötte után Magyarországon hasonló volt az esztergomi érsekek helyzete: ritkán fordultak meg Nagyszombatban, a káptalan és érsekség hivatalos székhelyén, mert az ideiglenes fővárosban, Pozsonyban laktak — természetesen adódott tehát, hogy valamennyien tartottak saját zenészeket. Együtteseik közül eddig Batthyány József zenekara vált ismertté, noha az érseki magánzenekarok intézménye a századon át Christian Augusttól kezdve mindvégig fennállt. Magát a működést természetesen megszakítottság jellemezte — a testületek gazdájuk halála után feloszlottak, s az utódok újat alapítottak. Ugyanígy saját együttesekkel reprezentált két kalocsai érsek Pozsony mellett Pesten is (Csáky Imre és Batthyány). A püspöki székhelyeken felállított főpapi magánzenekarok magától értőddően közreműködtek a *Pontifikalamt*-ok keretében: az egri és a nagyváradi székesegyházban a templomi zenészekkel együtt játszottak, de különböző világi rendezvényeken önállóan is felléptek. Rövidebb ideig egy-két pécsi és váci püspök is fizetett saját muzsikásokat, a magyar püspökök többsége azonban nem foglalkoztatott „zenekart”.

²¹ Az eichstätti *Hofkapelle* tagjai 1745-ben: 6 koralista – 4 énekes, 15 instrumentalista, 6-fős trombita/timpani-kórus (LITGER 16).

²² A „gregorián” fogalmát a korszak gyakorlatának megfelelően használjuk, vagyis (többnyire orgonakísérettel ellátott) barokk korális értelmében.

²³ Mainzban a *Hofkapellmeister* az udvarban és a templomban is dirigált, az együttes feladatai: *Hofmusik* = templomi szolgálat, *Hofdienst* = tánc- és asztali zene (SCHWEICKERT 20).

²⁴ Passauban mindkét együttest Aufschneider vezette (1705–1742), egy *Domvikar* tíz éven át asztali zenét játszott az udvarban (SCHMITZ—EICHHORN 230–254. és 321).

²⁵ Speyerben, Augsburgban a protestáns magisztrátus miatt a főpap a városon kívül tartotta rezidenciáját; a mainzi érsek Aschaffenburgban székelt (ld. még Olmütz–Kremsier és Boroszló–Johannisberg); két-két együttest tartott Schönbörn mainzi érsek–bambergi püspök, ill. két würzburgi–bambergi püspök. Mária Terézia fia, Maximilian Franz kölni és münsteri hercegérseknek három zenekara volt: Münsterben, Bonnban és Bécsben (SCHWEICKERT 19–20; RIEDEL: *Musikleben* 31; SCHARNAGL 213–215; STAHLER 61–62; ill. HORTSCHANSKY 49–51).

Egyelőre kevés analógiáját ismerjük a győri Zichy püspök szokatlan eljárásának, aki a kéznél levő káptalani zenészeket hívta rezidenciájára is.²⁶ Miután a székesegyház muzsikusai rendszeresen kisegítettek a város különböző templomaiban, ez a szereplés beilleszkedett tevékenységi körükbe és többletkereseti forrást jelentett nekik; megrendelőjük ilyenkor magánpénztárából külön fizette őket. Zichy ezzel voltaképp példát mutatott, mert a század utolsó harmadában a főpapok zenés reprezentációja megszűnt, az újonnan alakult püspökségek esetében pedig már fel sem merült. A főpapi együttesek eltörlése után tehát valamennyi egyházi méltóság a káptalani zenészek különszolgálataira szorult.

1.2. Székesegyházi együttesek

A zenészek foglalkoztatásának folyamatosságát a közép-európai régió székesegyházai —mint szó volt róla— lehetőség szerint mindenhol fenntartották.²⁷ A nagyobb templomokban a zsolozsma és az istentiszteletek különböző zenei rétegeinek megfelelően általában két különböző csoporthoz tartozó énekesek: koralisták, ill. vokalisták teljesítettek szolgálatot — az előbbieket gregoriánt énekeltek a zsolozsmán és a misében, az utóbbiak a zsolozsma figurális tételeit és többszólamú miséket adtak elő.²⁸ Az ünnepi istentiszteleteken közreműködtek a hangszerek is: egyszerű vásár- és ünnepnapokon legalább egy templomi trió (*Kirchentrio*: két hegedű, orgona, és *ad libitum* basszushangszer: cselló, bőgő), nagyobb ünnepeken népesebb együttes, kiemelkedő alkalmakkor pedig trombita–timpani kórus jelenléte is kötelező volt. A különböző feladatok ellátására tehát saját zenészeket, vagy akár több zenészeget is szerződtettek,²⁹ sőt a különböző csoportok vezetését is függetlenítették (a zsolozsma irányítását a *succentor*, a figurális együttesét a *Domkapellmeister* látta el). A kisebb, vagy valamilyen oknál fogva háttérbe szorult püspökségek székesegyházai nem rendelkeztek speciális képzettségű énekesekkel,³⁰ és anyagi helyzetüktől függött, hogy hány saját hangszerest fizettek, ill. milyen mértékben vettek igénybe külső

²⁶ Káptalani zenészek is játszottak Batthyány érsek kalocsai rendezvényein, s őket fogták magán-szolgálatra a gurki püspökök és egy olmützi prépost (LITSCHAUER 166. és SEHNAL: *Hudba* 210), sőt vsz. mások is — de a konkrétumok hiányoznak, mert e szereplések kevéssé dokumentáltak, számos német *Domkantorei* anyaga pedig feldolgozatlan (RIEDEL: *Mainzer* 58).

²⁷ A három háborút átvészelt boroszlói dómban megszakítás nélkül működtek orgonisták, miközben a püspökök a változó politikai helyzet miatt többször székhelyük elhagyására kényszerültek (WALTER: *Kathedrale* 257).

²⁸ A prágai dómban a század végén 8 koralista, ill. 6 vokalista-fiú, 3-3 tenorista és basszista énekelt (SEHNAL: *Hudba* 25).

²⁹ Salzburchban négy zenészcsoporthoz tartozott: *Dommusik* (vikáriusok, koralisták), *Hofkapelle* (2 csoport: hangszerek és vokalisták), ill. trombitások–timpanisták. Hasonlóan specializált testületek voltak Prágán kívül Kölnben, nagy hangszerek együttesek Würzburgban és Boroszlóban (HINTERMAIER és EISEN, QUOIK 104–106. és STEFAN 55; ill. BECK 187; STAHRER 36; valamint WALTER: *Dom* és uő: *Kathedrale passim*).

³⁰ Freisingben mind a *Hofmusiker*, mind a *Choralisten* többoldalú feladatokat láttak el (FELLERER 237).

zenészeket. Tehát ritkán rendelkeztek saját „zenekarral”, általában csak kis hangszeres együttest tartottak, melyben egyházi személyek, világi koralisták, ill. a templomhoz tartozó iskola diákjai játszottak, nagyobb ünnepekre pedig kiegészítőket hívtak.³¹ A német püspökségekben általában a főpap magánzenekarának tagjai voltak a rendszeresen vendégszereplő hangszerjátékosok, vagy az otthont adó város „toronyzenészei”.³²

Magyarországon —a kiemelkedő jelentőségű pozsonyi dóm egyes jobb időszakai kivételével— többnyire nem futotta külön koralista- és vokalista-csoport alkalmazására, még az ország rangban első templomában, az esztergomi káptalan nagyszombati székesegyházában sem. A kevés számú (rendszerint két) prebendista pap főleg zsolozsmázott, de a gregoriánt éneklő koralisták általában a templom figurális együttesének is tagjai voltak. Sőt, néhol az énekesek és hangszeresek szerepköre sem vált el: a mindkét funkcióban aktív énekeseket gyakran hangszerjátékosként használták, ill. a hangszereseket a zsolozsmázásba is bevonták.³³ A koralisták és figuralisták máshol már megtörtént specializálódása nálunk tehát csak későn, kivételesen és/vagy ideiglenesen vált lehetővé.³⁴

A székesegyházi „kórusok”³⁵ eleinte saját hangszeresek nélkül működtek: többnyire elsősorban énekesek, összetett feladatkörű zenészek játszottak a többszólamú istentiszteleteken is, egy-két instrumentalistával megerősítve. Előbb-utóbb aztán elkerülhetetlenné vált növekvő számú hangszerjátékos foglalkoztatása (Győr és Pécs). Azokban a városokban viszont, ahol kellő létszámú és felkészültségű városi muzsikussal eleve rendelkezésre állt, a káptalanok csak az alapfunkciókat ellátó együttesvezetőt, orgonistát és énekeseket alkalmazták, a hangszerjátékosok gárdája a városi zenészekből került ki. Olykor a templom néhány saját hegedűse, trombitása stb. is csatlakozott hozzájuk (ld. Temesvár és Nagyszombat). Az így létrejött állandó testületek viszont meglehetősen vonzónak bizonyultak, ahogy azt a szívesen Pécsre, ill. Veszprémbe és Temesvárra szerződő bécsi, ill. cseh zenészek nagy száma igazolja. A társadalmi presztízs azonban nem mindig esett egybe a zenei produkciók értékével: a különböző feladatköröket betöltő muzsikussal nagy elfoglaltsága általában megnehezítette

³¹ A speyeri dómban két zenész pap, gimnáziumi tanulók és néhány külső zenész alkotta a figurális együttest (FINKEL 40–53., 77–83., 103–104).

³² Főpapi zenekarok játszottak Mainzban, Freisingben, Eichstättben, Speyerben és Passauban stb., városi zenészek Bécsben, Bécsújhelyen, Olmützben, de még Salzburgban is szükség volt trombone-szólamokat játszó városi zenészekre! (HINTERMAIER XVIII).

³³ A pécsi káptalan 1742-ben öt Bécsből hívott muzsikussal akarta megoldani az officium és a figurális misék ellátását, ám azok csak szükségből vállalták a zsolozsmát (a trombitások nem is tudtak latinul), hiszen a császárvárosban akkor már „kevesen értenek a gregoriánhoz és a többszólamú zenéhez egyaránt” (BÁRDOS: *Pécs* 25).

³⁴ Egerben a figuralisták 1780 után szabadultak fel a zsolozsmázás alól, Győrben 1791-ben — a pécsiek még 1780-ban sem, de akkor legalább a prebendistákat elengedték a többszólamú zenével kísért istentiszteletekről.

³⁵ Ld. Győr 1767: *Musicorum Chorus Cathedralis Ecclesiae Jaur[iensis]* (BÁRDOS: *Győr* 66).

magas színvonalú zenei együttes létrejöttét. De nem is zárta ki: a győri székesegyházban az adott komplex foglalkoztatási rendszer ellenére a 1760–1770-es években nagyszerű társaság állt össze — felkészültségüket vezetőjük, Istvánffy műveinek virtuóz szólamai bizonyítják.³⁶ Ez azonban kivételes esetnek tűnik: más templomi együttesek tevékenysége később vált élénkebbé, s fellendülésük fontos tényezője volt, hogy „végre” mentesültek a zsolozsma végzése alól.

2. A két érsekség

A sajátos történelmi körülmények miatt tehát sem az esztergomi, sem a kalocsai érsekség nem alakíthatott ki a régió főpapi székhelyeihez hasonló sokoldalú központot, ranghoz méltó, székesegyházi együttesek és főpapi zenekarok együttműködésére épülő zenei élettel. A török uralom idején választott ideiglenes székhely, Nagyszombat egyre kevésbé felelt meg az elsőszámú egyházi intézmény követelményeinek, a világi hatalommal rendelkező esztergomi érsekek ezért mindinkább indokoltnak tartották, hogy az ország — a század közepére egyre jelentősebbé vált — fővárosában legyenek jelen, és ott teremtsenek pozíciójukhoz illő, reprezentatív környezetet.³⁷ A kalocsai érseki palota is későn, 1783–1784-ben készült el, mert a teljesen elpusztult egyházmegyében hatalmas feladatot jelentett a plébániák, a székesegyház és a rezidencia újjáépítése.³⁸ De a székhely ettől függetlenül sem válhatott kulturális centrummá. Ebben nem csak az érsekség szűkös anyagi körülményei, hanem a település kedvezőtlennek vált fekvése is gátolta: a városiasodott északi és nyugati országrésztől, a Bécs–Pozsony körüli régiótól távol esve létezése csaknem formálissá vált, ambíciózus vezetői — az esztergomi érsekekhez hasonlóan — nem sokat tartózkodtak székhelyükön, s nem ott hozták létre udvartartásukat sem. A palota elkészültének idejére pedig maga a főpapi udvartartás vált anakronisztikussá.

2.1. Az érseki székhelyek templomai

Ilyen körülmények között az is természetes, hogy a magukra hagyott érseki templomok nem tudtak eleget tenni eredeti „hivatásuknak”. Az esztergomi káptalan nagyszombati székesegyháza, a Szent Miklós-templom a XVIII. században elsősorban városi plébániatemplomként működött: szokásosnál nagyobb zenésze együttesének kapacitását a zsolozsma és az istentiszteletek alapellátása mellett főleg városi feladatok és alkalmi megbízatások teljesítése kötötte le

³⁶ FARKAS: *Liturgia* 249.

³⁷ Az Esztergomba való visszatérés előkészítését csak a '60-as évek elején kezdte meg Baróczy érsek, de Batthyány még húsz év múlva is Pozsonyban építette fel az új érseki palotát (KEMÉNY 29).

³⁸ 1733-ra a plébániatemplomok jórészt elkészültek (SALACZ 4), az érseket hivatalos birtokba iktatására, a káptalan felállítására és a székesegyház felépítésére 1735–1754-ben került sor. (EJK 11: *Kalocsa* és DÓKA 12).

(a városi zenészek közreműködésével ezért főleg rurális egyházi repertoárt játszottak, bár azért néhány szimfóniát is). A székesegyház elsődleges funkciója a köztudatban így el is mosódott, és csak a század közepétől —talán az Esztergomba való visszatérés gondolatával összefüggésben— vált újra tudatossá.³⁹ Ám ekkorra végképp elvesztette jelentőségét: a város és a káptalan közös költségén építendő új orgona munkálatait 1786-ban maga az érsek állította le, mert szerinte „a feloszlatott kolostorok [...] orgonái között kell lennie egy ide [formálisan akkor még az ország elsőszámú székesegyházába!] megfelelő hangszernek”.⁴⁰ A templomban zajló installációkról, főpapi misékről, az érseki magánzenekarok esetleges nagyszombati szerepléséről és a rezidencia életéről egyelőre nincsenek ismereteink. Az érseki székfoglalásokat megelőző hagyományos ünnepi bevonulások alkalmával a városi magisztrátus tett erőfeszítéseket a fogadás méltó körülményeinek megteremtésére.⁴¹

Noha Kalocsán az érsekek energiájának nagy részét lekötötte az építkezések irányítása, székesegyházuk zenei élete nem olyan későn kezdődött, mint ahogy az az eddig publikált dokumentumokból kirajzolódik.⁴² Csáky Imre ugyanis már az 1720-as évek második felében orgonistát, négy vokalistát és két trombitást foglalkoztatott, az ünnepi miséken pedig a saját együttese játszott figurális zenét.⁴³ Az érsekség intézményes létét a káptalan újjászervezésével, a székesegyház építésének megkezdésével megalapozó Patachich Gábor (1733–1745) új, nyolcregiszteres orgonával gyarapította a hangszerállományt: egy minimális zenei együttes fenntartását tehát vélhetően szükségesnek ítélte — s azt nyilván a zsolozsmát szabályozó Csáky Miklós sem számolta fel (noha az ő idejéből csak az orgonisták tevékenysége ismert).⁴⁴ A lendületes indulás s az azt követő valószínű megtorpanás után csak Batthyány József érsekségének (1760–1776) első éveiben került sor a káptalani együttes helyzetének rendezésére: akkor végre alapítvány létesült a templomi együttes fenntartására és a zenészek rendtartása is elkészült. Az együttes kis létszáma miatt eleinte a *regens chori* is részt vett a zsolozsmán, és az általános gyakorlatnál is nagyobb mértékben hangszer váltó, több vonós- és fúvóshangszeren játszó muzsikusokat alkalmaztak. Két évtized múlva már hét káptalani zenész s négy voka-

³⁹ A városi jegyzőkönyv terminusai: 1688–1739-ban plébániai zenészek, zenészek a városi templomban, 1746: káptalani zenészek, 1763: az esztergomi káptalan zenészei — 1802: székesegyház = esztergomi templom.

⁴⁰ Nagyszombat, vjk.

⁴¹ A templom főszékesegyházi működése ismeretlen, mert a káptalani jegyzőkönyvek nincsenek feldolgozva. Érseki zenészek soha nem laktak a városban: az anyakönyvekben egyetlen *musicus archiepiscopalis* sem szerepel (Galván Károly szíves információja). Csáky Miklós, Batthyány és Barkóczy bevonulásakor Modorból, Bazinból, Pozsonyból és Passauból stb. hívott zenészek játszottak (vjk).

⁴² A legkorábbi fennmaradt helyi forrás: 1761 (RENNERNÉ: *Kalocsa* 64).

⁴³ SAS: Csáky 281.

⁴⁴ RENNERNÉ: *Kalocsa* 49–51; ill. Csáky-lt. szk2, dok. és levél, valamint szk5.

lista működött, s csak kiemelkedő ünnepeken hívtak kiséítőket.⁴⁵ A templom zenei gyakorlatának legkonkrétabb dokumentuma egy 1783-tól vezetett és a XIX. század elején is kiegészített, furcsa kettősséget mutató kottainventárium: a regisztrált mintegy 230 egyházi mű kb. 40 szerzőtől való, ezek fele a legnépszerűbb „bécsiek” közül került ki, mellettük néhány olasz, ill. cseh — és meglepően sok hazai, szinte ismeretlen komponista szerepel.⁴⁶ Az együttes és a repertoár tehát egy jobb plébániatemplom színvonalának felelt meg, és kiemelkedő zenészek, ambiciózus zeneszerző-karmesterek híján ezt a szintet nem tudta meghaladni.⁴⁷

2.2. Érseki együttesek

Az esztergomi érsekek tényleges székhelye tehát Pozsony volt — a hivatalos nagyszombati beiktatás után a fővárosba is bevonultak és elhelyezkedtek a rezidencián, ill. a nyári palotában. Csaknem folyamatos jelenlétük során kulcspozíciót foglaltak el a város egyházi, politikai, társadalmi és kulturális életében: a Szent Márton-dómban országgyűlésekhez, udvari látogatásokhoz kapcsolódó ünnepélyes istentiszteleteket celebráltak, meghatározó személyiségként vettek részt az országos jelentőségű politikai eseményeken és a „hivatalos programokat” kísérő társasági élet eseményeinek rendezésében is elől jártak — a díszbédeken és bálokon, színielőadásokon és „hangversenyeken” zenészeik gyakran közreműködtek.

Az általuk fenntartott magánegyüttesekkel módszeres hazai kutatás eddig nem foglalkozott: míg az egyházzenei központokat tárgyalva a német szakirodalom az udvari zenekarokra koncentrált, az osztrák intézmények közül Salzburg mellett a befolyásos apátságoknak jutott a legtöbb figyelem, nálunk elsősorban a püspöki székesegyházak zenei életére irányult az érdeklődés. Miután azonban csak négy székesegyházról készült részletes monográfia,⁴⁸ szükségesnek tűnt plébániatemplomokról, főúri zenekarokról szóló publikációk, ill. városi és rendi forrásokat tartalmazó újabb levéltári anyagok felhasználása is. Mindez együtt is csak mintegy „mellékesen” tette lehetővé a főpapi együttesek létezését bizonyító adatok összefoglalását.⁴⁹ Az alább felvázolt, olykor vázlatos kép tehát nyilvánvalóan nem végleges, inkább új kutatások ösztönzésére szolgálhat.

⁴⁵ RENNERNÉ: *i.m.* 51–65.

⁴⁶ „Bécsiek”: Mozart, Haydn, ill. aktuális dómkarnagyok és vezető komponisták, a kb. 10 hazai szerző közül néhány csak a saját legszűkebb környezetében volt ismert (Wilt, Schischpel, Depisch és Rankl, ld. DOMOKOS P. P.: *Kalocsa, passim* és RENNERNÉ: *i.m.* 66–67).

⁴⁷ Batthyány idején Franz Faber, a későbbi pozsonyi együttes trombitása volt a *regens chori*, Kolonich alatt, 1780/90–1816 között Böhm Pál zeneszerző. (Művei: 12 ária és 8 offertórium stb., ill. *Gavotte* 1777 és 1 alkalmi darab.)

⁴⁸ BÁRDOS: *Pécs, Győr, Eger és PFEIFFER—SZIGETI: Veszprém.*

⁴⁹ SAS: *Kirchenmusikzentren* 85–89; táblázat 90–92.

A század első érseke, Christian August von Sachsen-Weitz (1707–1725) „nagyfénvű egyházfejedelmi udvartartásához”⁵⁰ a zenészek is hozzátartoztak. A herceg feltehetően szászországi együttesét hozta magával Pozsonyba: a testület vezetője, az evangélikus Müntz karmester-zeneszerző 1709 előtt itt élt és valószínűleg mindvégig a főpap alkalmazásában állt.⁵¹ Rajta kívül csak Rossier *musicus* [francia hegedűs?] neve ismert, noha énekesek is tartoztak az együtteshez, akik 1709-ben a pozsonyi St. Salvator-templom éjféli miséjén a városi muzsikuskokhoz csatlakozva, a következő évben, Xavéri Szent Ferenc ünnepén pedig a jezsuiták zenészeivel együtt szerepeltek.⁵²

Esterházy Imre (1725–1745) húsz éven át Pozsonyban működött együttesének számos „fellépéséről” a jezsuita rend dokumentumai tájékoztatnak: a gimnázium színháztermében egyszer oratóriumciklust adtak elő, majd hat napon át próbákön és színelőadásokon Leibtzedler jezsuita szerző zenéjét játszották. Valószínű, hogy egy hároméves periódusban később is gyakran közreműködtek, azután pedig az érseki kertben vendégszereplő diákokat kísérték. A jezsuita templomban a városi trombitásokkal kiegészítve szerepeltek, további két alkalommal a tagok közül néhányan asztali zenét szolgáltatottak — egyszer székesegyházi (városi) kollégáik társaságában.⁵³ Velük feltehetően a Szent Márton-templom főpapi istentiszteletein is rendszeresen együttműködtek, de vendégeskedtek a zenekedvelő rokon, Esterházy József pozsonyi palotájában is: az olasz kasztráltak és egyéb *musici* misét énekeltek, a trombitások és zenészek születés- és névnapj ünnepségeken muzsikáltak (1740–1743).⁵⁴ Életének utolsó évében, egy hosszabb máriavölgyi tartózkodásra a teljes gárda elkísérte az érseket: a templomi szertartásokon „szép többszólamú zenét” játszottak, egy délutáni vendégségen az énekesek olasz kantátákat adtak elő.⁵⁵

Az együttes létszáma tizenkét–tizenhét főt számlált: az összes zenész közül huszonkettőnek a neve maradt fenn. A reprezentációt egy *Post- und Feldtrompeter* mellett több zenész-trombitás látta el, a tulajdonképpeni figurális együttesben két zeneszerző is működött: Johann Matthias Schenauer *Kammermusicus*, *musicus primarius*, az említett oratóriumciklus komponistája és a később nemzetközi karriert befutott Joseph Johann Umstatt. Hosszú ideig szolgált Leopold Karl hegedűs (1730–1744), aki egyidejűleg Esterházy Józsefnek is beszer-

⁵⁰ KEMÉNY 22.

⁵¹ Müntz a nassau-lüneburgi herceg karmesterének fia volt, pozsonyi adatai: 1709–1712, 1710-ben született fia 1733-ban itt halt meg (P-ak, áriáit ld. KALINAYOVÁ 168).

⁵² P-ak és jezs. napló.

⁵³ Adatok: 1727–1741 jezs., ill. jezs. gimn. és kongr. napló), ld. SZACSVAI: *Tyrnauer* 237; Uő: *Be-deutung* 113. és *Jezsui* 60; ill. STAUD I, 413. és 415–420.

⁵⁴ RENNERNÉ adata (*Esterházy* 462) erre a zenekarra vonatkozik, mivel 1740 körül Kismartonban nem voltak kasztráltak (TANK: *Studien* 223–235. és 335).

⁵⁵ Máriavölgy, pálos napló.

zett kottákat.⁵⁶ Valószínűleg szintén hegedült Karl Johann David *von* Kronstein *Virtuos und Musicus* is, az egyéb hangszerek között két kürtös, egy-egy orgonista és fagottos volt (a többiek hangszertudása ismeretlen). A testületet és produkciói színvonalát a kortársak is nagyra értékelték: három muzsikust a pozsonyi magisztrátus szakértőnek kért fel, a zenekar napi [!] „hangversenyeiről” a jól képzett evangélikus zeneszerző, Johann Francisci egyenesen elragadtatással nyilatkozott.⁵⁷ Mindezek alapján megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy Esterházy érsek együttese a század első felében a hazai zeneélet egyik legjelentősebb tényezője volt, mely a fraknoi grófi ág pozsonyi zenészeivel, vagy akár az egyébként kiemelkedő, de akkor főképp templomi szolgálattal megbízott kismartoni hercegi „kórussal” is felvehetette a versenyt.

Személyes érdeklődés is vezethette műpártolói tevékenységében Csáky Milós (1751–1757) érseket, aki maga is hangszerjátékos volt: gyermekkorában orgonálni tanult és váradi püspöki lakosztályába egy kis pozitívot is beállíttatott.⁵⁸ A sokat utazó, nagypolitikában kevésbé aktív főpap nyilvános megjelenéseit előírások módján trombitások kísérték, de énekeseket és egyéb hangszereket is fizetett — nem csak váradi rezidenciáján szólt a zene, hanem Pozsonyban és Magyarbélén is.⁵⁹ Muzsikuszairól (együtteseiről?) azonban még keveset tudunk: csupán két ismertté vált pozsonyi zenésze, Anton Novak *musicus* és Franz Drinka tenorista–zeneszerző nevét említhetjük.⁶⁰

Barkóczy Ferenc (1761–1765) már egri püspökként állandó trombitás testületet és elsősorban világi műsort játszó együttest alkalmazott. Három kasztrált énekesét, hangszereit és kottáit természetesen magával vitte Pozsonyba is. Tehát ott is teljes együttes felett rendelkezett, amely akkor több egyházi művet adott elő, de valószínűleg nem hanyagolta el korábbi, szimfóniákat is magában foglaló világi repertoárját sem.⁶¹ 1764-ben egy „nagyszerű zenével” tartott *Te Deum*-on talán trombitásai működtek közre, az udvari „magyar” bálon pedig „magyar zenészei”. A magas méltóságok tiszteletére adott ebédek és bálók egyébként (a pozsonyi primáskertben és Esztergomban is) a szokásos asztali és tánczene kíséretével zajlottak.⁶²

⁵⁶ Schenauerről ld. SZACSVAI: *Bedeutung és Jezsuita*, loc. cit. Umstatt (1711–1762) Nagyszombatban tanult, Pozsony után Bécsben, Brünnben, Drezdában működött (KAČIČ 181–182). Karlról ld. RENNERNÉ: *Esterházy* 450–451.

⁵⁷ Ld. vjk és kjk (1730), ill. MATTHESON 83: „... ich das Glück hatte, mit den grossen Virtuosen der ... Capelle bekannt ... zu werden”, és: „diese musikalische Academie ... bewunderte ich täglich” (1733–35).

⁵⁸ Tanulmányok (1715), *Kiss Positivum Organum* (1740 u., Csáky-lt., szk1 és 4).

⁵⁹ MESZLÉNYI 76–89. Adatok trombitásokról: 1753–1757 (RENNERNÉ: i.m. 461 és P-ak), énekesről és orgonistáról: Magyarbél 1756–1757 (Csáky-lt., szk5).

⁶⁰ Novak előbb Grassalkovich hg. zenésze volt, Drinka a nagyszombati jezsuiták tenoristája, később pedig a pozsonyi dómegyüttes tagja (P-ak, ill. KAČIČ 185–186).

⁶¹ BÁRDOS: *Eger* 137, 211 (és 20) — vö. 84. l.

⁶² CZIBULA 37–38., 42 és DOMOKOS M.: *Magyar 171–176* (A Barkóczy-féle táncgyűjteményről ld. DOMOKOS P. P.: *Hangszerek* 9–15. és DOMOKOS M.: *Barkóczy*, passim).

A kalocsai érseki címet a század két legismertebbé vált főpapi mecénása, Batthyány József és Patachich Ádám is meglehetősen hosszú ideig viselte, de sem Kalocsán, sem a hajósi nyári rezidencián nem tartottak igényt zenei együttes szolgálataira. Batthyány alig tartózkodott székhelyén, Pozsonyban és Pest-Budán saját zenészeit szerepeltette, a zenekarának felosztatására kényszerült Patachich bárót pedig már inkább a könyvtárépítés kötötte le, noha az ünnepi misék többszólamú zenéjéhez és nevezetes eseményekhez kapcsolódó, néhány muzsikusa közreműködésével zajló hangversenyekhez azért ragaszkodott.⁶³ Miután tehát Batthyány e pozíciójában még, Patachich már nem fejtett ki számottevő tevékenységet, a kalocsai érsekek közül az első, a címet 1710–1732 között viselő Csáky Imre bizonyult a legjelentősebb zenei mecénásnak: neki az elmaradhatatlan trombitásokon, az említett koralistákon kívül többszólamú műzenét játszó együttese és saját cigányzenészei is voltak. A húszas évek közepétől főleg Kalocsán foglalkoztatott figuralista zenészek 1721-től Pozsonyban is közreműködtek az általa celebrált miséken, és főpapi látogatásaira is elkísérték, így „akár falvakba is” eljutottak. A „magyar” muzsikuskok sem csak az ő udvari ünnepein, vendégségein játszottak, hanem szívesen kölcsönözte őket arisztokrata ismerőseinek is. Mindez összefüggött azzal, hogy Csáky a *Pontifikalamt* többszólamú zenéjét —és általában a zenét— a reprezentáció leghatásosabb elemének tartotta, ahogy ezt világosan meg is fogalmazta.⁶⁴ (A többi kalocsai érsek inkább a hajósi rezidencián élt a zenehallgatás, ill. -használat lehetőségével: Klobusiczky Ferenc (1751–1760) trombitásokat és egyéb zenészeket tartott, Kollonich László (1787–1817) a kalocsai piaristáknál közreműködő székesegyházi együttes megerősítésére küldött „hajósi” muzsikusokat.⁶⁵)

A korszak leghatékonyabb egyházi műpártolójának Batthyány József (1760–1799) kalocsai, majd esztergomi érsek bizonyult, aki több mint harminc éven át foglalkoztatott zenészeket. Kezdetben ugyan csak kisebb együtteseket szerződtetett és alkalmi muzsikusokat fogadott fel: Kalocsán pl. megelégedett alkalmi közreműködők és a káptalani zenészek különszolgálataival, bár egyidejűleg Pesten már fényes ünnepeket rendezett. A kiemelkedő eseményeken egy *kleine Music Banda* —később Ferdinánd főherceghez, Milánóba csábított— kiváló fúvósai szerepeltek,⁶⁶ távozásuk után őket a Theodor Lotz vezetésére bízott újabb fúvóstársaság pótolta. De mindkét *Harmonie* mellett folyamatosan különböző rendű és rangú muzsikusoknak (torony- és katonazenészeknek, független zenészeknek) is fizetett: Pesten, Pozsonyban és Hajóson —asztali zenéért,

⁶³ 1782–1784: hat zenész (RENNERNÉ: *Kalocsa* 58–59; és Uő: *Pest-Buda* 99).

⁶⁴ Részletesen ld. SAS: *Csáky passim*.

⁶⁵ 1754 és 1804, ld. RENNERNÉ: *Pest-Buda* 99. és Uő: *Kalocsa* 61–62.

⁶⁶ (1) RENNERNÉ: *Kalocsa* 56., 64–65: *Regula* 1761, ill. Uő: *Batthyány* 278. (2) Pest-Buda 1766 és 1769: több „komédia”, egyéb színelőadás, koncertek és bállok (CZIBULA 124: 1769-ban 9 adat, ill. RENNERNÉ: *Batthyány* 275–276; továbbá Batthyány-lt., pk). (3) *Banda*: RENNERNÉ uo. és P-ak, ill. HALÁSZ 11–12.

bálért, sőt „zenéért” és „akadémiáért” (1769–1774).⁶⁷ Miután 1776-ban elnyerte az esztergomi érseki címet, hamarosan a címhez méltó pozsonyi „bemutatkozásra” is sort kerített: kamarazenészei számos helyi muzsikussal megerősítve az udvari komponistája, Anton Zimmermann litániáját játszották a Csáky-palotában. Az eseményt követően —mecenási jelenlétét fenntartandó— hónapokon át folytatta a hangversenyek sorát a városi zenészek részvételével, és közben saját együttesének bővítésével két év alatt remek muzsikustársaságot hozott össze. A fénykorában, 1778–1782 között a 19–22 tagot számláló, ismert zeneszerzőket és keresett virtuózokat foglalkoztató zenekar természetesen közreműködött a dóm ünnepélyes istentiszteletein, a prímási palotában, a nyári rezidencia kertjében és a városi színházban hangversenyezett (sőt ott ünnepi és hétköznapi előadásokon is játszott), de különböző helyszíneken tartott bálon is fellépett. A város zeneéletében központi szerepet játszó ragyogó pályafutásának II. József főpapi reprezentációt korlátozó rendelete vetett véget (1783), de az érsek egy (vonós) kamaraegyüttest még egy évig, sőt néhány muzsikust még tovább megtartott.⁶⁸ Az uralkodó halála után aztán nyomban új zenészeket alkalmazott és sürgősen nagyobb kottavásárlásról intézkedett. Új, nyolctagú *Harmonie*-együttesét (Grassalkovich és Esterházy herceg fúvószenészeinek társaságában) még ugyanabban az évben bemutatta a budai országgyűlésre összesereglett „közönségnek”.⁶⁹ A fúvósegyüttesek fellendülő divatja mellett talán érdeklődési körének beszűkülése magyarázza, hogy ismét egy fúvós-„bandát” alkalmazott: a pompát egész életében kedvelő érsek öregkorában ugyanis legszívesebben fényűző bálakat rendezett. Mindazonáltal a szintén válogatott muzsikusból álló, 1792-től Pest-Budára költözött társaság nem csak a nevezetes bálokon játszott, hanem valószínűleg koncertezett is.⁷⁰

A hazai főpapi együttesek tehát a régió általános tendenciáit követték: Csáky Imréé a használati zene mellett 1727-től korszerű többszólamú zenét is játszott, Esterházy Imre, Barkóczy és Batthyány figuralista muzsikusi már főleg arra szakosodtak, sőt az utóbbiak elsődleges feladata a rendszeres „hangversenyezés” volt: azaz csak a (nemzetközi) olasz operarepertoár hiányzott kínálatukból.⁷¹ A kezdetben főleg egyházzene kultiváló közép-európai főpapi udvarok a század folyamán mindenütt a világi műfajok felé fordultak, néhány zenekart pedig eleve kamarazenélésre és koncertfellépések teljesítésére hoztak létre, sőt az operajátszás is egyre nagyobb teret nyert a rezidenciákon. Vagyis a repertoár műfajilag mind változatosabb képet mutatott, de a konkrét műsorok összeállítását, a művek választékát illetően (a függetlenebb Prága kivételével)

⁶⁷ *Music és Accademia* stb. 1774.02.28–10.23. között 6 adat (ld. Batthyány-I., pk. és PZ 1774.03.2.).

⁶⁸ A zenekar tagjairól ld. HALÁSZ 13–20; hangversenyeiről MEIER 166–168. és PÁNDI—SCHMIDT 176–179.

⁶⁹ RENNERNÉ: *Batthyány* 278. és PZ 1790.06.23. (PÁNDI—SCHMIDT 192).

⁷⁰ A zenészekről és a feltételezett koncertekről ld. SAS: *Főúri* 211–212. és 186.

⁷¹ Kivételt képez a Barkóczy által létrehozott egyetlen produkció és a Patachich rendezte (alább tárgyalt) néhány operaelőadás.

valamennyinek a bécsi udvar szolgált példaképként —és nem csak az örökös tartományokban, hanem Mainzban és Würzburgban is⁷²—, tehát nyilván a Pó-zsonyban működő érseki együtteseknek is.

3. Püspökségek

Míg az érsekek magánegyüttese az érseki templomok muzsikusainál jobb körülmények között működtek, a püspöki székhelyeken általában inkább a székesegyházakban jöttek létre a zenészek tevékenységének kedvező vagy legalábbis megbízható feltételei. A török pusztítások és háborús veszteségek miatt a konszolidáció a legtöbb egyházmegyében az újjáépítéssel kezdődött: a tíz hagyományos püspökség közül csupán Zágráb menekült meg a töröktől, Győr és Nyitra egy-egy rövid *intermezzo* után szabadult, a többiekre, főleg a legnagyobb károkat elszenvedett kalocsai érsekségre, váci, csanádi, nagyváradai és pécsi püspökségre a káptalanok és egyházmegyék újjászervezésének, a székesegyházak és rezidenciák, templomok és plébániák újjáépítésének munkája várt. A működés alapvető körülményeinek megteremtése érdemben csak az 1710-es évektől, a szabadságharc lezárulása után kezdődhetett el, és az erőfeszítések a legtöbb püspökségben csak a negyvenes évekre, sőt még később zárultak kielégítő eredménnyel.⁷³

⁷² RIEDEL: *Karl VI*, 20–30 és 84–91.

⁷³ **Nagyváradon** Benkovich püspök 1702-re (ideiglenes) székesegyházat és püspöki rezidenciát is létrehozott, Csáky Imre 1710-ben újraalapította a káptalant, megtízszerezte a plébániák számát, egy újabb templomot és palotát is épített (a munkálatok az 1780-as évekig folytatódtak). A század első évtizedének nehézségei ellenére **Pécsett** 1720-ra használható állapotba hozták a székesegyházat és a püspöki palotát, az egyházmegye kiépítésében az '50-es évektől Klimó püspök tevékenysége hozott valódi fordulatot. A Kassáról visszatért **egri** káptalan 1717-ben elfoglalhatta újjáépült templomát, a püspöki palota az 1730-as évekre lett kész, a nagy építkezések sorát Eszterházy püspök alkotásai tetőzték be a század végén. **Vácott** 1697-ben helyreállították a templomot, 1700-ban újjászervezték a káptalant, de a plébániák szervezését és a nagy építkezéseket csak a két Althann püspök kezdte meg, és Migazzi érsek fejezte be (székesegyház 1762–77, püspöki palota 1767). Később állt talpra a **veszprémi** egyházmegye: a katonai parancsnok alá tartozó végvárban a székesegyház felépítésére az 1720-as években került sor, s csak a hetvenes években létesült a városban főpapi rezidencia. A plébániák újjászervezését a század derekán Padányi Bíró püspök végezte el. Szintén politikai-katonai okokból húzódott el a később szabadult, Bécsből irányított **csanádi** püspökség felállítása: az 1723-ban újjászervezett káptalan 1732-től székeltemesváron, a dómot 1754-ben szentelték fel, a plébániák szervezése 1766-ban vett lendületet. A reformáció idején távozott erdélyi püspök 1715-ben csak formálisan tért vissza **Gyulafehérvárra**, mert a nagyszebeni gubernium tagjaként gyakorlatilag távol volt székhelyétől. Így csak 1780 után került sor az egyházmegye ügyeinek rendezésére, a püspöki javadalmak visszaszerzésére és a romos püspöki palota helyreállítására. (Az adatok forrásai: HERMANN *Katolikus* 297–303; KOSÁRY *Művelődés* 70–72; DÓKA *Birtokok* 12–13; továbbá Nagyvárad: MÁLNÁSI 3–30; Pécs és Eger: BÁRDOS: *i.m.* 14., ill. 14–15, Vác: BÁNK 182; Veszprém: PFEIFFER—SZIGETI 51; Temesvár: JUHÁSZ 180; Gyulafehérvár: VANYÓ 91–126.)

3.1. Püspöki és káptalani zenészek együttműködése: Eger és Nagyváradi⁷⁴

A két legnagyobb birtokkal rendelkező püspökség és káptalan, az egri és a nagyváradi, jövedelmét tekintve is a kiemelkedők közé tartozott.⁷⁵ Székhelyeik nem egyszerűen egy püspöki jobbágyváros státusát viselték, hanem attól megszabadulva több önállóságot nyertek és az egyházzenei központoknak is megfelelőbb környezetet biztosítottak.⁷⁶ Az egyházmegyéket kezdetől fogva vezető, nagy főúri dinasztiákból származó magyar főpapok akartak és tudtak is élni lehetőségeikkel, és jelentős mecénási tevékenységet fejtettek ki.

A kedvező anyagi körülmények mellett tehát személyi adottságok is magyarázzák, hogy Egerben csaknem ötven éven át káptalani és főpapi muzsikuskok, ill. együttesek egyidejű tevékenységére épülhetett a dóm és a püspöki palota zenei „programja”.⁷⁷ Nem véletlen az sem, hogy a XVIII. századi újrakezdés során valamennyi püspöki székesegyház közül legkorábban itt került sor többszólamú művek előadására. A Kassára húzódott egri káptalannak az ún. Szegedi-féle alap már a XVII. század utolsó évtizedeiben lehetővé tette „zenészek” alkalmazását, a visszatelepülő Telekesy István tehát azonnal énekeseket, orgonistát — és hegedűsöket is szerződtetett, akik templomi trió tagjaiként is fizetést kaphattak (két év múlva pedig szállást a *zenészházban*).⁷⁸

A kuruc felkelés alatti nehézségek ellenére működő együtteshez, a szerény többszólamú gyakorlathoz nyilván Erdődy Gábor (1715–1744) is ragaszkodott, noha a folytonosságot — az archivális anyag hiánya miatt — csak egyetlen adat bizonyítja (1735).⁷⁹ Ugyanakkor az új székesegyházat és rezidenciát felépíttető, kitűnő bécsi kapcsolatokkal rendelkező püspök saját trombitásokat (és talán egyéb muzsikuskokat is) tartott, akik az általa celebrált szertartásokon kezdetől fogva kiegészítették a káptalani együttest és asztali zenét is játszottak: nem csak beiktatásán, hanem pályafutásának minden fontos eseményén, ünnepségen reprezentáltak, s a család pozsonyi palotájában is feltűntek.⁸⁰

Míg Erdődy inkább reprezentációja kellékének tekintette a zenét, utódja, Barkóczy Ferenc egri püspökként (1745–1761), majd esztergomi érsekként is az átlagosnál élénkebb irodalmi és zenei érdeklődésről tett tanúbizonyságot. Nagy figyelmet fordított a székesegyház zenés liturgiájára: a figuralista együttest egy ágostonos *regens chori*, a zsolozsmázó testületet pedig egy *succentor* vezetésére bízta (1756, ill. 1761).⁸¹ A többszólamú zenét játszó káptalani-plé-

⁷⁴ A működés ilyen kategorizálása Egerre 1700–1761, Váradra kb. 1726–1740 és 1761–1764 között érvényes.

⁷⁵ DÓKA 62–64. és 70–73; ill. 83. és 89.

⁷⁶ Eger: Fenesy-féle *transactio* (1694), Nagyváradi: kiegyezés a káptalan és a város között (1714).

⁷⁷ BÁRDOS: *Eger, passim*.

⁷⁸ 1675-ös alap (BÁRDOS: *i.m.* 28–29), adatok 1701–1713 (uo. 11–14).

⁷⁹ A század első feléből se kjk, se az Erdődy-féle napló nem maradt fenn. (1735-ös adat: BÁRDOS 16).

⁸⁰ Adatok 1715–1730/38 között (BÁRDOS: *i.m.* 14–15, 124–134, 204–205), Pozsony: Erdődy-lt., iratok (1736).

⁸¹ BÁRDOS: *i.m.* 114–138.

bániai testület létszámát 17 főre bővítette, és tagjainak a szabad királyi városokban szokásos privilégiumokat adott (1750): így azok nem csak a rendi templomokban és körmeneteken működhettek közre, hanem a városi polgárok ünnepein is szerepelhettek, sőt előjogot is élveztek.

A pompakedvelő püspök trombitakórus kíséretével jelent meg a nyilvánosság előtt, és világi zenét játszó muzsikusokat foglalkoztatott, sőt —a főpapok közül elsőként— operaelőadást is rendezett. Trombitásai nem csak az ünnepségeken szerepeltek, hanem vizitációira és nyári rezidenciájába is elkísérték. A tárkányi *Fuorcontrasti*-kastély kápolnájának istentiszteletein figuralista zenészei működtek közre (akiknek az orgonán kívül „különböző hangszerek” is rendelkezésükre álltak).⁸² Az együttes világi repertoárja hangsúlyozottan olasz volt — s talán a tagok egy része is: az a három kasztrált biztosan, akik egy Kürosz perzsa királyról szóló mű bemutatóján énekeltek (Eger 1757).⁸³ Az opera előadásának évében egy aranymisén elegáns olasz énekek, egy díszvacsorán olasz és francia dalok is elhangzottak. (Az egri együttes repertoárját a pozsonyi érseki palota kápolnájának leltárjából ismerjük, mert oda —mint említettük— énekeseit és hangszereseit, sőt kottatárát is magával vitte Barkóczy.⁸⁴)

Döntő változást hozott a püspöki udvartartás életében Eszterházy Károly (1761–1799) működése. A pompától és személyes reprezentációtól idegenkedő főpap tevékenysége elsősorban a püspökség építészeti környezetének megteremtésére és az egyetem létrehozására irányult, nem tartott saját muzsikusokat sem: ünnepélyes nyilvános alkalmakkor, „térzene” és asztali zene játszására valószínűleg a káptalani zenészeket vette igénybe, de lehetséges, hogy a helyi katonazenészek muzsikájával is megelégedett. A többszólamú zene iránt kevésbé fogékony püspök a gregoriánra fordított nagyobb figyelmet: a kanonokoknak előírta a zsolozsma végzését, és a korális éneklést lehetőség szerint a hétköznapi miséken is bevezette, *succentor* és öt prebendista pap felvételével a személyi feltételekről is gondoskodott. Ugyanígy fontosnak tartotta, hogy egyházmegyéjét meghatározott népénekkészlettel lássa el: Szentmihályi Mihály *Egyházi énekes könyv*-e kiadásának előkészítésével mintegy huszonöt éven át folyamatosan foglalkozott.⁸⁵

A székesegyház többszólamú együttesében az 1770-es években még duplázták az énekszólamokat, a nyolc instrumentalista a hangszerek váltásával két (vagy több) hegedű, cselló, bőgő, két-két fuvola-, oboa- és trombitaszólamot

⁸² Pl. Bártfa cv 1749 és BÁRDOS: *i.m.* 208, ill. 17 (az 1761-es leltárban a hangszerek nincsenek részletezve).

⁸³ A minorita napló eredeti szövege: *Opera Italice ... de Cyro Persarum Rege et Tomyri Massagetarum Regina* (BÁRDOS 17). Vö. a *Cyru*sról szóló divatos iskoladrámákkal (STAUD I, 414) és Metastasio sokszor megzenésített *Siroe re di Persia* c. szövegkönyvével.

⁸⁴ BÁRDOS 137. és 209; ill. Pozsony, *Test. Barkoczi*. Hagyatéka 77 szimfóniát és versenyművet, 3 kötet táncot, 130 olasz áriát tartalmazott — továbbá 2 misét, 1-1 offertóriumot és litániát (KALINAYOVÁ 154–166).

⁸⁵ BÁRDOS: *i.m.* 212–213., 190–191. és 121–122., ill. 23–28. és 36–39.

tudott ellátni.⁸⁶ Az évtized végén mentesítették őket a zsolozsma végzésétől, de egyidejűleg csökkentették létszámukat, így akkor mindössze nyolc-tíz vokalista-hangszeres szakosodott figurális zenére. Eszterházy preferenciái miatt Egerben tehát nem alakult ki olyan színvonalas együttes, mint Győrött vagy Pécsen, nem játszottak olyan műfajilag összetett repertoárt sem, noha a kottatár az elsősorban rurális jellegű egyházi kompozíciók⁸⁷ mellett kb. húsz szimfóniát is tartalmazott (1780). A zenészek közül csak a Bécsbe távozott Heidenreich *regens chori*, ill. a később hosszán szolgáló Anton Wilt karnagy és testvére, az orgonista Ignaz foglalkozott zeneszerzéssel is, műveik azonban nem váltak közérdekűvé.⁸⁸

A nagyváradai püspöki cím nagy vagyonnal járt együtt, a káptalan tizenöt gazdag kanonoki stallummal rendelkezett. Az első szükségmegoldások után Váradon így két különböző templom és egymás után két püspöki palota is épült. A káptalan által foglalkoztatott székesegyházi zenészek a püspökség intézményi kereteit megteremtő Csáky Imre idején (1702–1732), a húszas évektől kezdve működtek: a félig kész templom felszentelésekor talán egy *Kirchentrio* és trombitakórus játszott, a következő évtizedben az együttes többször szerepelt a jezsuitáknál (1723–1724, 1733–1734). A kottagyűjtemény fennmaradt, újabban előkerült része az 1730-as évekből való kéziratos szólamanyagokat és nyomtatványokat tartalmaz.⁸⁹ Csáky Miklós püspök (1737–1747) éveiben az együttes az orgonistán és két énekesen kívül négy-öt hangszeresből állt.⁹⁰ A későbbi dokumentumok szerint az énekesek a zsolozsmán is részt vettek, a hangszeresek azonban csak a figurális szolgálatokon — és ekkor már valamennyien a zenészek házában laktak. (Az állások száma csak 1794 után bővült: 1816-ig *regens chori*, orgonista, három koralista, három „hegedűs”, valamint két vokalista működött a templomban.)⁹¹

A század második felében az együttes meghatározó posztot betöltő zenészei közül négyen, az orgonista és a hegedűs-vokalisták Michael Haydn és Dittersdorf előtt és vezetése alatt, sőt utána is szolgáltak, vagyis az elitzenekarral közös produkcióban való részvételre is alkalmas voltak, s tudásukat annak felosztása után a székesegyház mindennapi gyakorlatában kamatoz-

⁸⁶ A hangszerváltás kötelező volt: a *regens chori*-tenorista az orgona mellett négy másik hangszeren játszott. Az 1780-as cv 27 hangszert sorolt fel (BÁRDOS: *i.m.* 30).

⁸⁷ 43 mise, 31 offertórium, 25 vesperás: főleg augsburgi nyomtatványok (BÁRDOS 30. és Eszterházy-jegyzőkönyv IV, 82).

⁸⁸ Joseph Heidenreich (1753–1821) 1783-ban a bécsi *Wälsche National Kapelle* orgonistája és a *Theresia Kapelle* hegedűse volt (BIBA 38, 48), *Der verliebte Werber* c. operettjét Pesten is bemutatták (1787). 22 darabját ld. az 1839-es egri inventáriumban és néhányat a szombathelyi repertoárban, fennmaradt műveit pedig Győrben, Kismartonban és a bécsi minoritáknál.

⁸⁹ 1723: BUNYITAY 443; 1724–1734: jezs. Napló, ill. SZACSVAI: *Gyulafehérvár* 69. és 76.

⁹⁰ 1738–1739 és 1741: püsp. szk és Csáky-lt., szk4, 1744–1745: METZ: *Haydn* 24. és KRISTÓFI: *Nagyvárad* 282.

⁹¹ Püsp. szk és KRISTÓFI: *Kántorok* 97. (A zenészházról: szk4, késői adatok: püsp. iratok).

tatták.⁹² Az együttes a hetvenes években még sokszor szerepelt a jezsuitáknál, de a működés később valamiképp válságba került: a szokásos heti két többszólamú litániát 1780 után már csak a kántor énekelte, a század végén új, *alkalmas* orgonistát és basszistát kerestek, az orgona helyett csak egy pozitív volt használható állapotban — sőt a kották is hiányoztak, ezért újak vásárlására kényszerültek.⁹³

A templomi muzsikuskok mellett Váradon a főpapi magánzenészek foglalkoztatása is hagyományos — és az egrinél sokkal nagyvonalúbb volt. A század első püspöke, Csáky Imre 1725–1726 után reprezentatív zenésztestület kíséretével jelent meg a székhelyen, utódai közül öccse, Csáky Miklós is tartott zenészeket, de hangszerjátékosok és feltehetően vokalisták álltak Kollonich László (1780–1787) szolgálatában is. Az irgalmasok naplója velük kapcsolatban ugyanúgy *musici episcopales*-t említett,⁹⁴ mint Patachich püspök kiemelkedő együtteséről szólva.

Patachich zenekarával a karmesterek, Michael Haydn és Dittersdorf jóvoltából publikációk és újságcikkek tömege foglalkozott, de ezek — az archivális anyag ismeretének hiányában — többnyire közkézen forgó téves adatokat ismételtek. A komponista–karmesterek és zenésztársaik váradi tevékenysége máig nincs megnyugtatóan tisztázva: bár időközben Michael Haydn műveinek jegyzéke elkészült s magyarországi tartózkodására vonatkozó újabb adalékok is napvilágot láttak, a közlemények jó részében változatlanul a hibás vándoradatok szerepelnek — s az anyag összefüggő értelmezésére sem került sor.

Patachich gráci, bécsi és római tanulmányok, rövid egyházi pályafutás és bécsi kancelláriai szolgálat után került a nagyváradi püspökség élére 1759-ben: beiktatására 1760 márciusában került sor.⁹⁵ Ebben az időben szerződtette első együttese vezetőjét, az akkor már elismert énekessé, hegedűssé és billentyűsjátékosná vált, némi zeneszerzői reputációval rendelkező Michael Haydnt (1737–1806).⁹⁶ A komponista datált autográf partitúráiból váradi tartózkodásának idejeként egy 1760. április elejétől kezdődő kétévnnyi periódus rajzolódik ki.⁹⁷ Távozásának okairól különböző feltételezések láttak napvilágot, de való-

⁹² Divits orgonista 1750–1796, Dubl trombitás–hegedűs 1744–1775, Klete diszkantista–hegedűs 1761–1799, Diringer tenorista 1761–1775 (püsp. szk és kjk, ill. METZ: *i.m.* 32).

⁹³ Jezs. gimn. naplók, püsp. iratok és kjk.

⁹⁴ Adatok 1783–1784 (irg. jk és ak. gimn. napló).

⁹⁵ ADRIÁNYI 61–62.

⁹⁶ SHERMAN—THOMAS VII és PAULY—SHERMAN, továbbá LAKATOS 72; BRANDEISS—LESSL 71–72. stb. A feltételezés, hogy Haydnt Forgách püspök vette fel 1757-ben, Rettensteiner 1808-as közlésére épül, nem bizonyítható, de tovább él, ld. GHIRCOIAȘIU, THUR, CROLL, METZ: *Haydn*, ADRIÁNYI, MURÁNYI: *Oper*, ROSCA és MGG2, ÖMI stb. Alapja a püsp. szk adata (1757–59 *Violonistae Joanni*), de ez vsz. Johann Lengfeld volt (KRISTÓFI: *Kántorok* 98), hiszen Haydn bécsi, ill. Bécs környéki tartózkodásáról vannak 1757–1759-es adatok: Fux-mise másolata (Pohl) és „mariazelli” *Ave regina* (SHERMANN—THOMAS 14. sz.).

⁹⁷ 1760.04.01. és 1762.03.29. / 04.03. (SHERMAN—THOMAS 28; ill. 56. és 57. sz.).

színű, hogy néhány „koncertista” társával együtt,⁹⁸ az alacsonynak tartott fizetés miatt távozott.⁹⁹ Az viszont biztos, hogy 1762 karácsonya előtt már Pozsonyban komponált egy partitát, és a következő év augusztusában elfoglalta a salzburgi *Hofkapelle* koncertmesteri és udvari komponistaállását.¹⁰⁰

A püspök hét-nyolc káptalani muzsikus mellé vette fel az új külső zenészeket, s noha valamennyien egy fizetési listán szerepeltek (az 1761-es jegyzék 26, 1762-os 21 nevet sorolt fel), a különböző munkakörök elváltak egymástól. A székesegyház zenéjét —a legnagyobb ünnepek kivételével— a templomi zenészek látták el, a Bécsből, Pozsonyból jött „vendégek” elsősorban világi szolgáltatásokat teljesítettek. Haydn és társai távozása után azonban —a korábbi hiedelemmel ellentétben— *a zenekar nem oszlott fel*: a zenészek többsége maradt (Haydn együtteséből 1764-ben tizennyolcan működtek, a káptalaniakon kívül pl. a két olasz énekes is).¹⁰¹

Michael Haydn valószínűleg itt komponált mintegy harminc művének több mint a fele liturgikus kompozíció (öt mise, egy vesperás, hat *Salve regina* stb.). Míg az egyházi művek meglehetősen kis apparátusra készültek, a szintén szerény terjedelmű világi kompozíciók általában nagyobb előadógárdát, 2-2 oboistát és kürtöst, fagottost is foglalkoztattak. Az 1760-as hat *Salve regina* felirataiból megállapítható, hogy a nyár egy részét a püspökkel együtt a belényesi rezidencián töltötte a zenekar, egyes világi művek datálása pedig azt is valószínűsíti, hogy Patachich születés- és névnapját már ekkor új darabokkal ünnepelték: névnapra versenyművek készültek, születésnapra új szimfónia.¹⁰²

Jóval részletesebben ismert a második elitegyüttes vezetője, Karl Ditters (von Dittersdorf, 1739–1806) nagyváradi tevékenysége, elsősorban önéletrajzának jóvoltából, noha a komponista emlékeinek és a levéltári anyagok adatainak ellentmondásait máig nem sikerült feloldani. Nehezíti a helyzetet, hogy ezidáig műveinek tematikus katalógusa sem jelent meg.¹⁰³

Patachich püspök 1764 nyarán szerződtette Dittersdorfot, és új zenészek toborzásával bízta meg, aki az általa Bécsben, Prágában felvett zenészekkel együtt 1765 áprilisában lépett tényleges szolgálatba.¹⁰⁴ Az új karmester Haydnál előbbre járt pályáján: ekkor már tízéves főúri szolgálatot és hároméves bécsi

⁹⁸ 1762-ben Michael Haydnal a szolamvezetők is távoztak (2 hegedűs, 1-1 brácsás, csellista és a 2 oboista), köztük Anton Rubisch, aki 1762.10.21-én már ismét Pozsonyban volt (P-ak, vö. TANK: *Dokumente* 177: Reibisch).

⁹⁹ A hagyomány szerint a püspök anyja halála után bocsátotta el a zenekart, de a haláleset csak 1762.12.12-én történt, a Haydn-művek váradi datálása viszont már tavasszal megszakadt, s a szerző neve az 1762-es eredeti fizetési listán sem szerepelt (SHERMANN—THOMAS VII, ill. METZ: *i.m.* 29).

¹⁰⁰ SHERMAN—THOMAS 59. sz. (1762.12.22.). További adatok Bécs környéki jelenlétéről 1762 nyarán-őszén: CROLL 154–155. (Haydn esetleges temesvári tartózkodásáról ld. alább.)

¹⁰¹ Az eredeti 1761-es, 1762-es és 1764-es zenésztlista közlését ld. METZ: *i.m.* 28–30.

¹⁰² A hat *Salve regina*-t ld. SHERMAN—THOMAS 29–34. sz., az alkalmi műveket uo. 36., 41. és 37. sz.

¹⁰³ Ditters nagyváradi tartózkodásának ideje és alkalmi műveinek datálása is bizonytalan, ill. eltérő (ld. MGG2 ill. Grove2). A készülő műjegyzékről: BADURA-SKODA xxviii, ill. UNVERRICHT 27.

¹⁰⁴ Az 1764-es zenésztlistán szereplők közül csak a 7 káptalani zenészt tartották meg, 2 hegedűst pedig vokalistának minősítettek át (METZ: *i.m.* 30–31).

udvari színházi tapasztalatot tudott maga mögött, és egy ideje zeneszerzőként nemzetközileg ismertté vált. Váradon is folyamatosan komponált — néhány művet ő is püspöke születés- és névnapjára írt.¹⁰⁵ A koncert és a szimfónia mellett legfontosabbá váló műfajában, a vokális színpadi művek terén pedig itt tette meg az első lépéseket: az 1766-ban elkészült házi színpad ismert programján mintegy tíz darabja szerepelt. A zenekarnak a koncertmester, Wenzel Pichl is komponált, sőt egy —elveszett— operát is írt.¹⁰⁶

Ditters együttese az első évben 34 tagból állt: a teljes létszámba a hét tempelomi zenész és tizenegy kiegészítő zenész-szolga is beletartozott, ekkor tehát tizenhatan voltak a „koncertisták” (tizenkét hangszeres és négy énekes).¹⁰⁷ Köztük több illusztris hangszerjátékos akadt — hegedűsként maga Ditters, és mellette Pichl, továbbá Pichelberger violonista és Himmelbauer csellista stb. A fúvósokat a főúri alkalmazásban forgó muzsikuskok köréből választották, a „koncert”-énekesek közül a két kasztrált hangszeresként is használható volt. A Bonnotanítvány Renner tenoristát és Ungricht basszistát Ditters később a johannisbergi operaelőadásokon is szerepeltette. Az együttes ünnepélyes alkalmakkor az irgalmasoknál és a jezsuitáknál is „fellépett”¹⁰⁸ — s nyilván a székesegyházban is. Elsőszámú feladatuk azonban a hangversenyezés volt, s egyre több színpadi mű bemutatóján is játszottak. A pezsgő zenei élet azonban rövid idő után drasztikus véget ért: a világias rendezvények kiváltotta botrány és a püspökség gazdálkodását vizsgáló bizottság jelentése után, 1769 nyarán Patachich kényszerűen feloszlatta a zenekart. A zenészek egy részét elbocsátotta, de valószínű, hogy a káptalaniakon kívül is sikerült néhány muzsikust megtartania.¹⁰⁹

Az együttes tevékenysége a püspök udvarára, ill. székhelyére korlátozódott — a többi főpappal ellentétben Patachich nem mutatta be zenészeit Pozsonyban. Ditters színpadi műveit ünnepi alkalmakkor adták elő és utána néhányszor megismételték, de ezek —egy *dramma giocoso* kivételével, melyet a szerző magával vitt Johannisbergbe¹¹⁰— nem értek meg külső bemutatót. Miután a régióban divatos olasz operák sem kerültek műsorra, a közforgalomból kieső váradi „zenés színpad” helyi jelentőségű intézmény maradt. A standard bécsi —és így nemzetközi— repertoárhoz tartoztak viszont az előadott hangszeres művek: a muzsikuskok kézben levő darabjai mellett a kar-

¹⁰⁵ Ditters önéletrajza szerint 1765-ben 3 szimfónia, 1 hegedűverseny és 2 kantáta, 1766-ban egy nagy concerto 11 hangszerre (a szimfóniákat vö. GRAVE xli).

¹⁰⁶ Ditters 9–10 színpadi művet és 1 oratóriumot komponált (újabbán eddig ismeretlen darabok is előkerültek, ld. ADRIÁNYI 66; SEIFERT 91; ill. BRAUNEIS 43–44 — MGG2). Pichl itt írt kb. 10 szimfóniája fennmaradt (AGEE—ZAKIN li-lii és lvii).

¹⁰⁷ A taglistákat ld. GHIRCOIAȘIU 49. és METZ: *i.m.* 30–31. (1765), KRISTÓFI: *Nagyvárad* 285–286. (1766 és 1769).

¹⁰⁸ Irg. jk. és jezs. napló.

¹⁰⁹ Ld. DITTERSDORF 142; BEIN 17. és jezs. gimn. napló (*Pontificem egit Rd. D. Szentzi Assistantibus Clericis, Musicam adornantibus Aulicis*, 1772).

¹¹⁰ *La pupilla* (Goldoni?), Nagyvárad 1769 = *Il tutore e la pupilla*, Johannisberg 1773 (MGG2).

mester korábbi és újabb kompozíciói és aktuálisan „exportált” szimfóniai is.¹¹¹ A kortárs recepció mégis a könnyebben befogadható szöveges műveket részesítette nagyobb figyelemben,¹¹² s a fennmaradt librettók alapján az utókor is a színpadi produkciókat értékelte nagyra. Pedig zenetörténeti szempontból fontosabbnak tűnik az a tény, hogy Váradon négy éven át már hírnevet szerzett, vagy később Bécsben, Prágában és Eszterházában befutott virtuózok játszottak korszerű, Európa-szerte kedvelt repertoárt a templomban és a világi rendezvényeken.

3.2. Káptalani zenészeket foglalkoztató püspökségek: Győr és Pécs

A XVI. század végi török ostrom után gyorsan talpra állt győri, és a hosszú török uralom után viszonylag hamar konszolidálódott pécsi püspökségben a század első felében „vendégpüspökök” váltották egymást, akik többnyire nem sokat foglalkoztak a helyi ügyekkel: a székesegyházak átlagosnál magasabb színvonalú zenei együtteseit tehát a káptalanok, elsősorban az ügyszerető éneklő-, ill. kántorkanonokok hozták létre. A számos egyházi feladatot ellátó, a székesegyházban és a város többi templomában is foglalkoztatott győri zenészek nem szorultak rá külső szolgálatok vállalására, kizárólag Zichy püspök magánjellegű rendezvényein és utódai hangversenyein szerepeltek. Pécsen csak az első püspök, Nesselrode tartott a dómban és a rezidencián is közreműködő muzikusokat, a többiek közül senki semmilyen formában nem tartott igényt templomon kívüli zenés reprezentációra.¹¹³

A győri püspökség gazdag és csaknem folyamatos hagyományt mondhatott magának: s noha korszakunkra sokat veszített fényéből, még ekkor is jelentős presztízzsel bírt.¹¹⁴ A székesegyház XVIII. századi zenei életében két püspök játszott fontos szerepet: Széchényi György (1658–1685) restauráltatta az épületet, és zenészfoglalkoztatás biztosítására alapítványt hozott létre, mely másfél évszázadon át öt *prebendista*¹¹⁵ foglalkoztatását tette lehetővé; Zichy Ferenc (1743–1783) visszaváltotta a kincstártól a püspökvárat, rendbe hozatta a székesegyházat, bécsi mesterrel új orgonát építtetett — korszakában a székesegyház zenéje példamutató színvonalat ért el.¹¹⁶

¹¹¹ Ditters váradi tartózkodása alatt Párizsban két sorozat szimfóniája jelent meg.

¹¹² PZ is csupán egy eseményről, két darabról számolt be: *Certamen* és *La gara* (1767.01.07., LEGÁNY 98).

¹¹³ A győriek később Fengler és Schwarzenberg püspökök koncertjein, a pécsiek a püspökök főispáni beiktatásán, a központilag elrendelt ünnepi miséken és *Te Deum*-okon (1741 és 1752, ill. 1744 és 1754) működtek közre.

¹¹⁴ 1684–1725 között Széchényi György és Christian August a kalocsai, ill. esztergomi érseki rangot is elnyerte.

¹¹⁵ Erdeti jelentése javadalmas, székesegyházakban gregoriánt éneklő pap. Győrött a titulus csak a státust jelölte, később az állást betöltő világi énekesekre és hangszeresekre is használták.

¹¹⁶ BÁRDOS: *Győr*¹, főleg 28–101. és 261–303.

A székesegyház XVII. századi többszólamú gyakorlata nem bizonyított, csak *succentor*, *cantores*, *organista* és alkalmi trombitások működése dokumentált.¹¹⁷ Széchényi 1695-ben létrehozott alapítványa a háborús körülmények miatt soha nem lépett érvénybe: *prebendisták* foglalkoztatásáról csak 1709-től van adat (akik a következő évben már többszólamú éneket produkáltak), az 1711-ben szerződötett *modernus succentor*, Andreas Mechler hangszeres figurális zenét is játszott együttesével. A káptalan ugyanis trombitásokat, hegedűsöket, timpanistát, diszkantistát és altistát, és „a többszólamú énekhez szükséges egyéb zenészeket” vett fel — foglalkoztatásuk tényét a másolt művek apparátusa is megerősíti.¹¹⁸ A zenészegettes szerkezete a XVIII. század folyamán lényegileg változatlan maradt, csak az organista és a *succentor* szerepkörét vonták össze 1721-től. A létszám mégis folyamatosan nőtt, mert az öt státusbeli zenész mellé 1746-tól, különböző kanonoki alapítványokra támaszkodva egyre több hangszerest alkalmaztak — így a hatvanas évektől a vonósokat duplázni tudták. A század végén a testületet alkotó tizennégy zenésznek és kisegítőiknek az orgonákon kívül 33 hangszer állt rendelkezésére (1791).¹¹⁹

Az együttes így ambiciózus muzsikuskok számára is vonzó volt: 1747-ben a bécsi Kunath, a komáromi jezsuiták volt zeneszerző-*regens chori*-ja, később Gyroni, majdani veszprémi *regens chori*, 1768-tól Jazicek tenorista-komponista vállalt állást, de a személyi állomány értékes gyarapodását jelentette a jezsuiták egykori hangszereseinek átlépése is.¹²⁰ A *succentor*-organisták felvételét próbához kötötték, s a funkció rangját illusztrálja, hogy nemesi származású zenészek is betöltötték: az említett, talán szerzőként is aktív Mechler (1711–1765) és a székesegyház —és a korszak— legkiemelkedőbb hazai komponistája, Istvánffy Benedek (1733–1778, műk. 1766–1778).¹²¹ Mechler bécsi szerzők kompozíciói mellett főleg délnémet kolostori komponisták műveit játszotta, Istvánffy szélesebb körből válogatott, és neves kortársak világi darabjait is műsorra tűzte.¹²² Az utánuk következő két, hosszan szolgáló *succentor*, Krajtsovits András (1779–1810) és a korábban Zágrábban és Kismartonban működött Franz Novak (1811–1832) tehát ütőképes együttest és gazdag repertoárt örökölt. Novak ugyancsak

¹¹⁷ A templomnak 1637-ben adományozott Straus-kötet használata nem igazolt, a Halász Péter által újonnan azonosított Bertali-mű beszerzésének éve ismeretlen (BÁRDOS: *Győr*² függ. 1391, 1730), de a többszólamú gyakorlatot az egyéb adatok sem bizonyítják (ld. pl. 1626, 1649, 1684: BÁRDOS: *Győr*¹ 16–17., 25. és 35).

¹¹⁸ 1710–1711, cv 1718 (BÁRDOS: *i.m.* 40–41: 118. lj., 44–45: 127. lj.), művek 1713–1718 (függ. 1742, 1743, 1754).

¹¹⁹ Többletstátusok: 1746, 1767, 1791, 1805, dupla vonósok: 1746 és 1767, ill. inv. cv 1791.

¹²⁰ Nem állt a székesegyház alkalmazásában Albrechtsberger, noha 1755–1757-ben a városban élt (Schrödert idézi FARKAS 13).

¹²¹ A valószínűleg német származású (Christian August által hívott?) Mechler tevékenysége feltáratlan, Istvánffy összes fennmaradt művének kiadását ld. *Musicalia Danubiana* 3, 13 és 19, életrajzát és műveinek értékelését FARKAS 17–30.

¹²² Egy 1727-es Rathgeber-gyűjtemény tételeit 1731-ben, Hahn művét 1749-ben, Porporáét 1756-ban lemásolták. Istvánffy olasz komponisták és Bixi, Hasse és Holzbauer darabjait is előadta (VAVRINECZ 9).

komponált, de jelentősebb hatást gyakorolt karmesterként, Haydn és Mozart nagy műveinek győri előadásával.¹²³

A szokásos bécsi tájékozódás mellett a győri együttest erős kismartoni orientáció is jellemezte: a császárvárosból énekesfiúkat hívtak és hangszereket vásároltak, a hercegi zenészek közül néhányat a győri káptalan szolgálatába csábítottak.¹²⁴ A kismartoni udvar példája az együttesvezetők számára is fontosnak bizonyult: az ottani kottaanyaghoz talán már Mechler hozzájutott,¹²⁵ Istvánffy pedig valamiképp kapcsolatba került Wernerrel (számos kompozícióját lemásolta, s azok hatása darabjaiban is kimutatható). Valószínűleg egyéb kottákat is tanulmányozott/átvett a hercegi gyűjteményből, talán Haydn néhány korai művét is ő szerezte be¹²⁶ — „viszonzásként” két offertórium a kismartoni plébániatemplomba került.¹²⁷ Az igazodás nyomokban még később is kimutatható: a *Teremtés* kiadását az akkori győri püspök, s vele együtt —egyetlen hazai zenészként— karnagya, Krajtsovits András fizette elő.¹²⁸

Zichy püspök —mint említettük— nem elégedett meg a káptalani muzsikuskok templomi szerepléseivel, hanem rezidenciájára is meghívta őket. Istvánffy „gazdáját” ugyanis érdekelte a zene: fiatal korában hegedülni tanult, s így orgonistája próbajátékát is személyesen tudta értékelni. Segédpüspökként saját kürtöst (és más hangszereket?) tartott, s az egyházmegye fejeként gyakran hívta palotájába a templomi együttes tagjait.¹²⁹ A püspök aranymiséjének hivatalos megünneplése is főszereplésükkel zajlott: előző nap térzenét játszottak a palota udvarán, az ünnepi díszmeneteket és bevonulásokat másnap trombita–timpani „kórusuk” kísérte, a misén Istvánffy ez alkalomra írt nagyszabású kompozícióját adták elő, de a díszebéd asztali zenéjét —és talán az esti bál tánczenéjét is— ők szolgáltatták (1774).¹³⁰ A székhelyen kívül azonban egyéb zenészeket fizetett Zichy. A (fertő)rákosi püspöki nyári rezidencia kápolnájának búcsúján évente ünnepi misét és litániát celebrált a soproni zenészek közreműködésével, akik a vendégek fogadásakor fanfárról és a tiszteletükre rendezett ebéden asztali zenéről gondoskodtak. (Rákoson tehát feltehetően ugyanazok a városi muzsikuskok játszottak, akik az Esterházy-udvarban is szerepeltek!) A mosonszentmiklósi családi kastélyba azonban az ott inkább kéz-

¹²³ Ld. kantáta 1819, bemutatók 1811–1813 (BÁRDOS: *i.m.* 299 és 95).

¹²⁴ Martin Vitovics org. 1690, Martin Ruzicka alt 1689, Franz Novak km. 1811, Johann Haas org. 1810–11 (?).

¹²⁵ Több darabot Esterházy-papírra másolt.

¹²⁶ Pl. a *Große Orgelmesse* Elsslertől való korai, nem autentikus másolatát és az Esterházy-kantáta kontrafaktúráját (BÁRDOS függ. 593. és 605. sz., JHW XXIII/1b: *Vorwort* VII–VIII, ill. SZACSVAI: *Istvánffy* XVII).

¹²⁷ FARKAS 7–8; ill. SZACSVAI: *i.m.* XIX–XX.

¹²⁸ Ld. Haydn sajátkezű listáját: *Kraitschobitsch Andreas. Succentor des Raaber Domstiftes*.

¹²⁹ A zenészek a kápolnában évente, Kisasszony napján többszólamú misét és litániát, esetenként ünnepélyes *Te Deum*-ot, családtagok halálakor *Requiem*-et játszottak, és a rezidencián adott díszebédekhez is muzsikáltak. (Kürtös: Pozsony 1742 ld. P-ak, győri adatok 1744–1783, ld. BÁRDOS: *i.m.* 55–79, 269 és 271–273).

¹³⁰ BÁRDOS: *i.m.* 271–274.

nél levő győrszigeti zenészeket hívta a püspök, akik a kápolna ünnepi miséin és az azt követő díszbenedeken működtek közre.¹³¹ Zichy zenészfoglalkoztatását tehát nyilvánvaló pragmatizmus jellemezte: a különböző helyszíneknek megfelelően eltérő —de valószínűleg mindenhol elfogadható— színvonalat igényelt.

A pécsi püspökség zenei gyakorlatát a muzsikusutánpótlást és a repertoár frissességét biztosító gráci és bécsi kapcsolatok befolyásolták. Grácból előbb csak orgonaépítőt hívtak, később szerzőket és kottákat is „importáltak”, a bécsi muzsikuskok két nagyobb hullámban, 1742-ben és 1782-ben érkeztek — az ottani zenei élet válságosabb periódusaiban kerestek nálunk megélhetést. Jelenlétük a második „inváziótól” kezdve aztán folyamatossá vált, és három *regens chori*, Novotni, Lickl és Hölzl jóvoltából a császárváros irányadó szerepe mintegy száz éven át közvetlenül érvényesült.¹³²

Az újjáépítést a század első évtizedének viharai után Nesselrode püspök (1703–1732) végezte el: a hozzá hasonlóan magas poszthoz jutott külföldi előkelőségekkel ellentétben székhelyén lakott, helyrehozta a dómot és a rezidenciát, a templomba nagy orgonát állíttatott. A tübingiai–vesztfáliai főnemes fényűző életmódjának természetes részét képezte a zenés reprezentáció: a legkorábbi kettős feladatkörű —a székesegyházban és a rezidencián egyaránt szolgálatot teljesítő— hazai együttes felállítása neki köszönhető. A muzsikuskok vezetője, a világi *Hofkapellmeister* titulust viselő személy a dómnak szerzett be kottákat, a zenészeket a püspök és a káptalan közösen alkalmazta.¹³³ Úgy tűnik, ez a magasabb igény templomi foglalkoztatásuk rendszerében, ill. a hangszerpark és kottaállomány kialakításában is érvényesült: az orgonista és a *regens chori* posztját kezdettől fogva szétválasztották, s lehetőleg aktív zeneszerzőkkel töltötték be,¹³⁴ továbbá szokatlanul sok vonóshangszert és korszerű bécsi műveket vásároltak, noha ezzel az együttes kis létszáma nem állt arányban: tehát a vokalisták hangszerjátékára, ill. az instrumentalisták hangszerváltására is szükség lehetett.¹³⁵

A következő, Pécstől távolmaradó püspökök éveiben a káptalan biztosította az alapműködést: egy templomi trió számára a kottabeszerezések tovább folytak.¹³⁶ Az első hazai püspök, Berényi Zsigmond és káptalanja a lemorzsolódott együttes helyére egy bécsi zenészcsoporthoz meghívásával akart újat állí-

¹³¹ BÁRDOS: *Sopron* 195–196 és Uő: *Győr*¹ 60.

¹³² SZKLADÁNYI: *Musiker* 126.

¹³³ *Humillimi servi Episcopales et Cathedralae Ecc[lesi]ae 5-Ecclesiensis Musici* (1720, 1731, BÁRDOS: *Pécs* 14–15. és 18).

¹³⁴ Johann Michael Wittmann orgonista (1682k.–1750, műk. 1712-től) és Peter Pack (†1737) együttesvezető.

¹³⁵ 1732-es inventárium (BÁRDOS: *i.m.* 15–18). Ld. továbbá Pischl-litánia: CATB, 2 vl., 2 tr., 2 trbne [org.] 1726 (RISM A/II).

¹³⁶ BÁRDOS: *i.m.* 20–21. Wensser *Salve regina* 1737 és Caldara-mise 1741 (RISM uo).

tani: Franz Anton Paumon,¹³⁷ a *Stephansdom* tenoristája (volt belgrádi *regens chori*) öt kollégáját hozta magával, akik a helyi muzsikusokkal kiegészítve tíztagú együttest alakítottak (1742). Paumon maga orgonált, hegedült, csellózott és fagottozott, a másik komponista, Georg Svoboda cseh basszista trombitán és hegedűn is játszott.¹³⁸ A bécsiek hangszerekkel és kottákkal megrakodva érkeztek, de hosszabb távra tervezett tevékenységüknek az együttesvezetők halálával már 1749–1750-ben vége szakadt.

Az ötvenes évektől, Klimó György koncepciójának megfelelően gyökeres változásokra került sor. A politikai életben is aktív püspök nagy figyelmet fordított az addig elhanyagolt plébániák létesítésére, mecénásként pedig elsősorban az irodalom érdekelte, de a templomi zenéről is határozott nézetekkel rendelkezett. Ragaszkodott az együttes egyházi jellegének hangsúlyozásához, ezért a szokásosan zsolozsmázó prebendista papok mellett a figuralista zenészek utánpótlását is kispapok, ill. a jezsuita gimnázium tanulóinak sorából akarta kiállítani, vezetésüket pedig Grácból és környékéről hívott papi személyekre bízta.¹³⁹ Az új *regens chori*-k közül csak az első, a kiterjedt cseh zenész-családból származó Strobach, és talán az utolsó, Peck (1773–1800) rendelkezett zeneszerzési ismeretekkel.¹⁴⁰

Klimó elveinek érvényesítése a zsolozsma színvonalának emelését és a figuralis repertoár enyhe módosulását vonta maga után, de eközben a káptalannak mégis sikerült élénk és korszerű többszólamú gyakorlatot is megalapoznia.¹⁴¹ Az új püspök, Esterházy László (1780–1799) valószínűleg szintén közreműködött abban, hogy az együttes negyven éven keresztül stagnáló és legfeljebb apránként növekvő létszáma a századforduló táján egy lendülettel tizennyolcra emelkedett: a két orgonista, négy-hat vokalista és tíz-tizenegy „zenész” akkor négy orgona és gazdag hangszerpark fölött rendelkezett.¹⁴² Ráadásul egyre több „világi” zeneszerző csatlakozott hozzájuk: előbb a talán stájerországi Valentin Deppisch, majd Martin Schaumon, a nagyszombati jezsuiták volt hegedűs-*praefector chori*-ja,¹⁴³ végül az említett második hullámmal érkezett újabb bécsi zenészek: a rövid időt itt töltő, később magasra ívelő bécsi karriert befutott Franz Krommer (1759–1831) és a letelepült, a pécsi polgárrá lett Kozeluch-tanítvány, Franz Anton Novotni (1749k.–1806). Novotni *regens chori*-ként (1800–1806) biztosította a produkciók megfelelő színvonalát, s a kottaanyagot számos má-

¹³⁷ Nem azonos a klosterneuburgi Bernhard Paumonnal (műk. 1711–1728, ld. MgÖ, II 37).

¹³⁸ BÁRDOS: *i.m.* 22–32. Paumontól 6 mű maradt fenn, Svobodától egy mise.

¹³⁹ Lehetséges minták: Speyer és Mainz (FINKEL 42–103. és RIEDEL: *Mainzer* 60–61), vö. Eger 1756–1772.

¹⁴⁰ Strobach és Peck műveit ld. az 1798-as leltárban (BÁRDOS: *i.m.* 17, vö. SZACSVAI: *Gyulafehérvár* 321), az orgonista Galasztól egy litánia és egy motetta ismert (vö. RISM uo.: G 35 és X 6).

¹⁴¹ BÁRDOS: *i.m.* 37–38. (Haydn-szimfónia, Hob I:38 műsoron 1772-től, Michael Haydn-misék 1774–1779-től stb.).

¹⁴² Névsorok 1793–1806, inventárium 1798 (BÁRDOS 54–57).

¹⁴³ Deppischről (1769–1782) ld. SZKLADÁNYI: *Musiker* 124. Deppisch 21 műve maradt fenn (vö. MusDan 11), Schaumontól (1776–1782) 2 kisebb egyházi mű (vö. KAČIC 191., 197).

solattal gyarapította. Zeneszerzői teljesítménye azonban az újabb kutatások fényében átértékelésre szorul, mert a Pécsen fennmaradt „Novotni”-művek egy részét nem ő, hanem a kismartoni Franz Nikolaus Novotni (1743–1773) írta.¹⁴⁴ Tartósabb befolyást gyakorolt a jobb kvalitásokkal rendelkező, 1806-ban érkezett Johann Georg Lickl (1769–1843). A jól indult bécsi karriert feladó, „a nyugodt templomi szolgálatot” előnyben részesítő szerző több mint kétszáz saját művel bővítette a székesegyház „műsorát”. De energiájából a városi zeneélet megalapozására is futotta: 1811-ben megszervezte a zenészegyesületet, mely kezdetben jótékonyági koncerteket adott, később pedig a helyi hangversenyélet megteremtésében játszott fontos szerepet.¹⁴⁵

A székesegyház külső forrásból beszerzett repertoárjának módosulásai ugyan csak a tájékozódási pontok s a kapcsolatrendszer változásait tükrözték. Eleinte, minden különösebb válogatás nélkül, a régióban általánosan elterjedt „bécsi” darabokat játszották, s nyilván azok szerepeltek az első „bécsi” együttes műsorán is. A század közepén végrehajtott fordulat után néhány olasz művel és jelentős gráci anyaggal (Schenk sok és Ivanschiz néhány kompozíciójával) gyarapodott az állomány, mely természetesen általánosan forgalomban levő darabokat is magában foglalt. A hetvenes évek végétől aztán ismét bécsi orientáció jellemezte a kottabeszerezéseket: egy nagyvonalú megrendelés nyomán mintegy hatvan művet vásároltak. A századfordulón mintegy ötszáz tételt tartalmazó gyűjtemény, a százharminc mise és hetven szimfónia szerzőinek névsora ekkor —és immár végérvényesen— Bécs dominanciáját tükrözte.¹⁴⁶

3.3. A csanádi püspökség különleges helyzete

A magyar püspökségek rendszerétől elválasztva, Bécsből újrászervezett és fenn tartott, Temesvár székhellyel működő csanádi püspökség konszolidációját kezdetben a politikai körülmények gátolták, később pedig éppen azok, vagyis a központi irányítás és finanszírozás teremtette meg a székesegyház zenéjének a szokásosnál kedvezőbb anyagi feltételeit: a templom muzsikussait ugyanis —a városi előjáróság mellett— a *Landesadministration* közvetítésével maga a bécsi *Hofkammer* fizette.¹⁴⁷

Az első püspök, a *persona non grata* Nádasdy László (1710–1729)¹⁴⁸ kényszerű távollétében a székesegyházat a török távozása után betelepült jezsuiták vezet-

¹⁴⁴ Vö. BÁRDOS: *i.m.* 50. és függ. Halász Péter szerint a 22 miséből 7 a kismartoni mester műve (vö. DACK *passim* és RISM). A pécsi Novotni 2 szimfóniáját ld. SOMORJAY.

¹⁴⁵ Lickl 1820-ig 7 misét, 30 vesperást s több mint 40 kisebb egyházi művet írt (SZKLADÁNYI: *Lickl, passim*).

¹⁴⁶ A fennmaradt kottákat illetően a RISM adatai irányadók, mert a Bárdos-kötet függelékéből sok XVIII. századi kotta hiányzik. Ld. még az 1732-es inventáriumot és az 1777-es adatot (BÁRDOS: *i.m.* 18. és 47). A legjátszottabb szerzők 1780–1800-ban: Albrechtsberger, Dittersdorf, Gassmann és Vanhal (RISM).

¹⁴⁷ BRANDEISS—LESSL 15–16.

¹⁴⁸ Az összeesküvő Nádasdy Péter fia, maga is eminens zenebarát (SZIGETI: *Szombathely* 428).

ték, akik elsőként egy orgonistát vettek fel, és ünnepekre trombitásokat/timpanistát hívtak, figurális zenéről azonban csak Nádasdy 1724-es beiktatási ünnepségén gondoskodtak.¹⁴⁹ Minőségi ugrás a harmincas években következett be, amikor a kormányzó támogatását élvező, Temesvárott székelő Falckenstein püspök megkezdte az új templom és a püspöki palota építését, s a belgrádi dóm mintáját szem előtt tartva a zenészek munkáját is szabályozta.¹⁵⁰ A zenei alapellátást egy hat-hétfős együttes biztosította, nagyobb ünnepeken pedig a városi-kormányzósági muzsikások (*banda administrationis*) is közreműködtek — akkor már egy *capellae magister* irányításával.¹⁵¹ Az 1750-ben foglalkoztatott tíz székesegyházi zenész „zenei, templomi és iskolai szolgálatot” teljesített (vásár- és ünnepnapokon pl. a délelőtti misén, *délben az asztalnál*, délután a vespérán játszottak),¹⁵² a kormányzóság muzsikusai szükség szerint változatlanul csatlakoztak hozzájuk,¹⁵³ kiemelkedő eseményeken pedig, ahogy már valószínűleg a korábban is, idegenből hívott kiségitők is közreműködtek (pl. a székesegyház első felavatásakor, 1754-ben).¹⁵⁴ A templomi együttest a század második felében három, hosszú ideig aktív *regens chori* vezette: Piringer (1742–1768), Demold (1768–1794), ill. a zeneszerző Joseph Kratochwill (1794–1834).¹⁵⁵ Repertóriumuk minden valószínűség szerint a bécsit követte — a kézenfekvő feltételezést nem csak a püspökség sajátos helyzete, hanem a többi székesegyház gyakorlata is alátámasztja (korabeli inventárium, ill. a templom kottatára nem maradt fenn).¹⁵⁶

Ilyen körülmények között természetes, hogy a központilag alkalmazott, szerzetesből lett püspökök nem alakítottak ki udvartartást Temesváron, s a rezidencia kápolnájában celebrált istentiszteleteken nem szólt hangszeres zene. A püspöki palotában tehát a székesegyházi együttes tagjai játszottak, s magától értődően megjelentek a jezsuiták különböző ünnepein is. A század végén, más —akkor már városi— muzsikussal együtt, talán a zenés színházi előadásokon is felléptek, később (a XIX. sz. első évtizedeitől?) templomi koncerteket is adtak.¹⁵⁷

¹⁴⁹ A Juhásznál idézett eredeti szövegekben nincs szó figurális zenéről (1718–1731: 163–208, installáció 174).

¹⁵⁰ Rendezés 1737, események: 1732 installáció figurális zenével, 1736 oratóriumelőadás (METZ: *Geistliche* 169–170).

¹⁵¹ BRANDEISS—LESSL *loc. cit.* Vö. *capellae magister ex Banda* és: *K. K. Cathedral Musicus, musicus caesaregalis, Musicus ex Banda Administrationis*, ill. *Stadt Musicus* (ak, vjk és kjk).

¹⁵² A 10 státus: *Capellmeister*, orgonista, 4 vokalista, hegedűs, fagottos, trombitás és egy trombitás/hegedűs (egyh. szk), a szolgálatokat ld. METZ: *i.m.* 169. és 173.

¹⁵³ BRANDEISS—LESSL 14. és METZ: *i.m.* 168. (Az együttes széles körből vonzott zenészeket: főleg cseh fúvósok (katonazenészek) jöttek, de érkeztek muzsikuskok Bambergből, Grácból és Bécsből is. Közülük néhányan a székesegyházi muzsikuskok közé is beléptek, ld. ak és egyh. szk.)

¹⁵⁴ METZ: *Haydn* 8.

¹⁵⁵ Művei: 18 mise, mintegy húsz kisebb egyházi mű (KOCH 147., 153).

¹⁵⁶ Az 1830-as inventáriumot ld. METZ: *i.m.* függ., a megsemmisült bánati anyagról Uő: *Musikarchive* 460., 462.

¹⁵⁷ JUHÁSZ 178. és 207–208; METZ: *Geistliche* 168. és 176; ill. BRANDEISS—LESSL 17.

(A temesvári székesegyház zenésadataival kapcsolatban megemlítendő az a közkézen forgó feltételezés, mely szerint 1754-ben Michael Haydn is állást vállalt az együttesben. Bár az újabb irodalom ezt a nézetet határozottan cáfolta,¹⁵⁸ Haydn és Temesvár kapcsolatának felmutatása még ma is kíváncsnak tűnik: egy újabb feltételezés szerint az 1754-es mise a temesvári dóm felavatására készült.¹⁵⁹)

3.4. A többi püspöki székhely zenéje

Még kevesebb információval rendelkezünk az eddig nem tárgyalt öt hagyományos püspökség többszólamú zenéjéről, részben a fennmaradt anyagok hiánya, ill. feldolgozatlansága, részben együtteseik valóban későn kezdődött tevékenysége miatt.

A hullámzó intenzitású gyakorlatot felmutató váci püspökséget több adat birtokában valószínűleg Eger és Nagyvárad, a különböző együtteseket foglalkoztató központok mellé sorolhatnánk, ahogy talán a még kevésbé kutatott, bár csaknem folyamatosan működő, de szerényebb adottságú nyitrai püspökséget is: a káptalani jegyzőkönyvek, ill. Erdődy és Esterházy püspök magánlevéltárának feldolgozása után talán kimutatható lesz a templomi „kórus” és kisebb-nagyobb főpapi zenészcsoporthoz együttműködése. Jelenleg a templomok figurális gyakorlata csak a hatvanas évektől igazolható — a korábbi időszakokban, egyes periódusokban inkább csak feltételezhető.

A váci püspökséget a gyakori püspökváltások után a birodalmi arisztokrácia vezető rétegéhez tartozó Althann-família két tagja kapta meg. Mintegy negyvenéves működésük korszakában magától értődő természetességgel vették körül magukat zenészekkel, akiket —talán a pécsi Nesselrodéhoz hasonlóan— kettős funkcióban „használtak”. A korabeli forrásokból ugyanis az derül ki, hogy a zenészek a székhelyen adódó valamennyi feladatot ellátták, tehát nem osztották külön csoportokra őket az eltérő munkakörök szerint, ahogy a két Althann idején az egyéb püspöki, ill. székesegyházi-káptalani alkalmazottakat sem kezelték külön.

Michael Friedrich Althann (1718–1734) nápolyi alkirályként nyolc éven át volt távol,¹⁶⁰ s csak kegyvesztése, 1728 után töltött huzamosabb időt székhelyén. Akkor viszont több zenészt foglalkoztathatott: orgonistát, hegedűst, kornétás-trombitásokat, s legalább egy Itáliából hozott muzsikust is, aki nem csak a temp-

¹⁵⁸ Haydn temesvári tartózkodására nincs bizonyíték: a *Missa St. Trinitatis* autográfján csak Ao 1754 felirat szerepel. Temesvár említése Bischofreitertől ered (1822, ld. SHERMAN—THOMAS VIII, PAULY—SHERMANN, BRANDEISS—LESSL 72–73). A szerző temesvári működésének feltételezése Pohl nyomán terjedt el, és azóta tovább él (COSMA 433; GHIRCOIAȘIU 46–47; THUR 94–97; ADRIÁNYI, MGG2, ÖMI).

¹⁵⁹ METZ az állítást XIX. sz.-i másolatokkal igazolja (*Haydn* 4–5 és 10–14, vö. MGG2, ÖMI).

¹⁶⁰ Nápolyban 35 tagú udvari együttest tartott (1719–1728), az együttest 1725-ig A. Scarlatti vezette, de Althann talán Hassét is fizette (HEARTZ 70–86. és 307).

lomban, hanem „bármilyen más zenéléseken” is közreműködött.¹⁶¹ A nagybátyját követő Michael Karl Althann (1734–1756) szintén hosszabb nápolyi tartózkodás után került a püspöki székbe, de vele ellentétben folyamatosan ellátta a posztal járó feladatokat. Váci zenészei (trombitásai?) tevékenységét azonban egyelőre nem ismerjük, noha valószínűleg ők játszottak a budai jezsuiták nagyszabású ünnepségén és a váci piaristák templomában tartott főpapi [=püspöki] misén és *Te Deum*-on.¹⁶² Legalább hét muzsikusa viszont Pozsonyban élt: ötnek nevét a Szent Márton-dóm anyakönyvei őrizték meg, a hatodik, Anton Mann fagottos Esterházy Józsefnek is dolgozott, Schenauer zeneszerző pedig Esterházy Imre halála után, idős korában szegődött el hozzá.¹⁶³ A fővárosban „hangversenyeken” is szerepeltek, és a székhelyről (talán fellépésre) oda-utazott egy olasz tenorista is.¹⁶⁴ Rajtuk kívül udvari káplánként egy kiváló orgonistát alkalmazott a püspök, aki a máriavölgyi pálosoknál „fellépve” sok hozzáértő tetszését elnyerte többszólamú játékával (1746).¹⁶⁵ Althann mecénási tevékenységének valódi dimenzióiról azonban nem ezek a szórványos adatok, hanem a hagyatékában fennmaradt hangszerek inventáriuma nyújt világos képet: a több mint ötven, régi és új hangszert tartalmazó gyűjtemény ugyanis valószínűleg egy (Itáliában szerzett?) kollekciót és egy „modern” együttes instrumentáriumát foglalta magában. A zenészek foglalkoztatásának ismeretében nyilvánvaló, hogy a korszerű hangszereket használták Vácott (és/vagy Pozsonyban?), ahogy az egyházi és világi művek kottáit is.¹⁶⁶

Az egyházmegye újjáépítését már az első Althann elkezdte, felmérte a püspökség helyzetét (*Instructio brevis* 1718–1719). A városi plébániatemplomként is működő, piaristák által vezetett Szent Mihály-székesegyház zenészállománya akkor két koralistából és két trombitásból állt — az egyik koralista orgonált.¹⁶⁷ A püspök visszatérte után rövid ideig több zenész fordult meg a templomban is: Althann halála után ugyanis a személyes szolgálatában álló orgonistán kívül a javadalmából fizetett adományokra és jutalmakra követeléseket támasztók között egy „székesegyházi karmester és zenekar” is szerepelt.¹⁶⁸ Michael Karl Althann korszakában a templomi alapegyüttes létszáma valamelyest bővült: az orgonista, két segédtanító és az énekesfiúk mellett „zenészeket” is

¹⁶¹ *Organista, fidicen, lituista primus [et] secundus, ill. Capellendiener*. Az olasz Fr. Gabriel [Gabrielli?, vö. G. Tamás] 15 évi itáliai munkájának honorálását és váci fizetésének pótlását kérte a kamarától (*ego semper in choro, et alias ubique musicas interfuissem*, ld. Vác: zenész-ügyek).

¹⁶² RENNERNÉ: *Buda* I, 114. és piar. hist. (1738 és 1749).

¹⁶³ Pozsonyi zenészek: 2 *musicus*, 1 *tibicen*, [fagottista?], 1 *tubicen* — és Esterházy Józseftől Anton Teiffel kürtös (P-ak és RENNERNÉ: *Esterházy* 456. és 459). Schenauerről ld. végr.

¹⁶⁴ *Musique Academie* 1747. július (GÁLOS 499), olasz énekes 1734–1735? 1748? (ERDÉLYI 319).

¹⁶⁵ Máriavölgy: pálos napló. (Az orgonista talán azonos Herr *Pater Ludwig*-gal, ld. RENNERNÉ: *Esterházy* 451).

¹⁶⁶ Az inventáriumot ld. ERDÉLYI 10. facsimile (a kottákról ld. uo.).

¹⁶⁷ VANYÓ 153–154; NAGY—KLEKNER 36; BÁNK 178. és HERMANN 299; ill. cv 1718. (A templomban 1718-ban volt egy pozitív, ld. SCHRAM 271).

¹⁶⁸ Vác: végr., ill. CHOBOT 620. (nincs eredeti szöveg).

alkalmaztak. Feladatkörük szabályozását a püspök 1754 után, a pozsonyi káptalantól kapott minta alapján kezdte meg.¹⁶⁹

A templom zenei produkciója többnyire nem felelt meg püspöki székesegyházat illető kívánalmaknak. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mindvégig orgonával kísért énekes (gregorián) miséket említettek, a nagyobb ünnepségeken később is csak trombita–timpani kórus reprezentált. Először 1766-ban jegyezte fel egy piarista, hogy orgonistájukhoz csatlakozva „a káptalani zenészek többszólamú zenét játszottak” náluk — egyébként a katedrális új orgonája is ebben az időben épült.¹⁷⁰ A változatlanul tanítással is terhelt orgonista–*regens chori* a századforduló után kapott végre nagyobb együttest a keze alá: a korabeli inventáriumok mintegy húsz hangszer használatát dokumentálták (1816).¹⁷¹ A székesegyház zenéje azonban csak még később, a komponista Gabrielli Tamás (1758–1858) működésének eredményeként ért el rangjához méltó színvonalat.

A nyitrai Szent Emmerám-székesegyház XVIII. századi zenei életére vonatkozó kutatások eddig szinte kizárólag a *canonica visitatio*-k tanulmányozására szorítkoztak, és ezek a zenei életről szólván még a szokásosnál is szűkszavúbbak.¹⁷² Pedig feltehetően lett volna miről beszámolniuk, hiszen Telegdi János püspök már a XVII. század közepén orgonát állíttatott a templomba és alapítványt létesített „zenészek” foglalkoztatásának biztosítására.¹⁷³ Az orgona a kuruc háborúk idején elpusztult, az alapítvány viszont fennmaradt: a hangszert gyorsan újjáépítették (az 1720-as évek végén már állt az új nagyorgona), s a szokásos alapegyüttest is újraszervezték. Az orgonista, a *succentor* és a négy „koralista” a hatvanas években is működött, de akkor már —újabb alapítványokra támaszkodva— több rendszeres kisegítő is fizetést kapott,¹⁷⁴ s a századforduló táján maga az állandó együttes is nyolctagúra bővült.¹⁷⁵ Az adott személyi feltételek mellett mégis nyilvánvalóan szükség volt arra, hogy kiemelkedő ünnepéken a helyi piarista templom/rendház és gimnázium jól képzett muzsikusai is közreműködjenek a székesegyházban is (pl. 1740-ben és 1769-ben, két különösen ünnepélyes *Te Deum* alkalmával).¹⁷⁶ Miután a káptalani zenészek

¹⁶⁹ ISOZ 63, cv 1744, a szabályozásról ld. *Informatio* 1754 (ERDÉLYI *passim*).

¹⁷⁰ Adatok: 1718, 1744 (cv) és 1761–1762, 1766 (piar. hist.). Migazzi bécsi érsekként sem tartott muzsikusokat, Vácott a nagy építkezésekkel foglalkozott (1756–1757, 1761–1785). Mária Terézia fogadásakor a pesti trombitásokat és a helyi polgárőrség zenészeit hívta (piar. hist. 1764). Egyéb: *Te Deum*, ill. díszbéd asztali zenével (TRAGER 94., 110).

¹⁷¹ Vjk és ERDÉLYI 307.

¹⁷² Cv 1725, 1746 és 1823 (VANYÓ 160–179), ill. 1764 és 1800–1803.

¹⁷³ Vö. MZT II, 93. Telegdi vsz. *succentor* és 4 koralista tartását írta elő, akik később hangszerek (is) lehettek.

¹⁷⁴ *Episcopatus Nitriensis* 410. és cv 1764.

¹⁷⁵ Zsolozsmázó *succentor* és prebendista, ill. orgonista, 2 diszkantista és 5 *Choralistae seu Musici*, köztük Franz Czarda, későbbi nagyszombati toronymester (cv 1800, vö. MÚDRA: *Klasicizmus* 30).

¹⁷⁶ Piar. hist. Az 1800–1803-as székesegyházi vizitáció anyagában fennmaradt, 18 új hangszert, ill. 400 egyházi és 1800 világi művet tartalmazó inventárium biztosan nem a székesegyház, ha-

szaktudása nem ismert, és a források a vendégszereplő piarista muzsikuskok által használt hangszereket sem nevezték meg, a székesegyház többszólamú gyakorlata, a vásár- és ünnepnapok többszólamú misék és vesperások rendszere csak 1764-től bizonyítható.¹⁷⁷

A század nyitri püspökeinek mecénási tevékenységét is homály fedi, noha közöttük olyan, hosszan működő jeles személyiségek voltak, mint a székesegyház és püspöki palotát újjáépítő Erdődy Ádám László (1706–1736), az egri püspök testvére, a legelső nagy hazai püspöki-káptalani könyvtár létrehozója, továbbá Esterházy Imre (1740–1763), a hasonló nevű érsek unokaöccse és egy ideig segédpüspöke. Mindketten játszottak közéleti szerepet —Erdődy agilisabban, Esterházy szerényebben— tehát mind társadalmi aktivitásuk, mind családi hátterük alapján feltételezhető, hogy a zenei reprezentációt sem nélkülözték. Jelenleg azonban csupán Esterházy trombitásainak egyetlen vendégszereplése ismert (1741-ben a család pozsonyi palotájában játszottak), pedig nyilván elkísérték a püspököt „Nyitra melletti családi birtokára” [Galántára?] is, mert állítólag ott tartotta rezidenciáját.¹⁷⁸

Veszprém és Gyulafehérvár esetében nem az elveszett dokumentumok vagy a levéltári anyag feltárásának hiánya, hanem a zenei élet feltételeinek hosszan elhúzódó megteremtése miatt hiányoznak a korai adatok: a normális működést az említett katonai-politikai körülmények olyan mértékben gátolták, hogy a püspökök és káptalanok csak az 1770–1780-as évektől kezdve tudták biztosítani a templomi szertartások többszólamú zenéjét. Veszprémben ez aztán gyors és tartós eredményeket hozott, az erdélyi püspökségben viszont már későinek bizonyultak az erőfeszítések: Batthyány Ignác halála után nem csak a testületi zsolozsma szűnt meg, hanem a figurális együttes is lemorzsolódott.

A húszas évek elején Esterházy Imre által épített veszprémi székesegyház zenei együttesét elsőként Acsády Ádám (1725–1744) próbálta felállítani: a foglalkoztatott két állandó „zenész” (az iskolamester/kántor és organista/*succentor*) mellé alkalmi muzsikuskok felfogadására alapítványt létesített, orgonát építtetett, és a sümegi rezidencián őrzött hangszereket is nekik adta. Az iskolamester a kóruson énekelt és zenélt („amilyen hangszereken tudott”), az organista a zsolozsmát vezette, a vesperásokon, kompletóriumokon és miséken orgonált, nagy ünnepeken „alkalomhoz méltó zenéről” gondoskodott, azaz akkor végre trombita is szólt a székesegyházban.¹⁷⁹ Acsády utóda, a káptalannal konfliktusba került Padányi Bíró Márton sokáig sem a közös zsolozsmázást,

nem a piaristák gyűjteményéről készült (vö. piar. inv 1749–1773, ill. a trencsényi piarista anyagról: MÚDRA: i.m. 31).

¹⁷⁷ Cv 1764.

¹⁷⁸ RENNERNÉ: *Esterházy* 44. és REKEM 39–40.

¹⁷⁹ PFEIFFER—SZIGETI 51–55. Acsády adománya (1735): 2 „kürt” [=trombita], 2 timpani, bőgők, 1 „cimbalom” [?], alapítvány: 1737, trombitahasználat: cv 1739.

sem többszólamú gyakorlatot nem tudta bevezetni,¹⁸⁰ de a legfontosabb lépéseket végül mégis megtette. A zsolozsma végzését —győri minta alapján— 1761-ben rendelte el, a templomi együttest pedig a következő évben, a pécsi székesegyház példáját követve, de jóval szerényebb keretek között hozta létre: hat zenészt szerződtetett, akik a pécsi fizetés felét kapták. A *regens chori*-orgonista posztra az általa „művészetében nagyon jártasnak” ítélt Wenzel Gyranit vette fel.¹⁸¹ Az igazi megoldás a következő püspök idején született meg, egy 9–11 tagból álló, első- és másodhegedűst és -trombitást megkülönböztető együttes felállításával (1779). Így vásár- és ünnepnapokon rendszeresíthették a többszólamú zenét, és valószínűleg nagyobb mennyiségű kottát is beszereztek.¹⁸² Gyran (1759–1789) és az őt követő, szintén cseh/morva karnagyok, Sztruschka és Kollovratek¹⁸³ alatt a zenészek száma tovább nőtt: a kor standardjának megfelelő színvonalat számos cseh zenész biztosította, akiknek addigra a megfelelő hangszerkészlet és kottaállomány is rendelkezésére állt.¹⁸⁴ Az anyag zömét az ismert bécsi repertoár tette ki, de mellette néhány friss prágai kompozíciót és „hazai szerzők”, köztük Simon Linzenpoltz darabjait is magában foglalta.¹⁸⁵ 1800-ban a francia menekült Kemény (Gemin) Ferenc (1763–1832) személyében ismét rátermett orgonista–zeneszerző–karnagy került az akkor már duplázott hegedűkkel játszó zenekar élére. Kemény két komponista-társával, Kleinmann Józseffel (1775–1841) és a primárius Ruzitska Ignáccal (1777–1833)¹⁸⁶ együtt nem csak a repertoárt bővítette, hanem a miséket is mintegy „hangverseny-programmá” alakította: a figurális ordináriumtételeken kívül *Post Epistolam* nyitányok/szimfóniák, az offertórium helyén pedig ének- vagy hangszerszólók hangzottak el. Logikus folytatásként 1813-tól az együttes —működvelő muzikusokkal kiegészítve— néhány nyilvános hangversenyt is adott.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Az 1746-as vizitáció nem említ zenészstátusokat, 1752–1756 között Istvánffy József volt a figuralista orgonista (i.m. 55–60).

¹⁸¹ I.m. 61–64. Kottavásárlások: 1763 és 1768, hegedűk és húrok beszerzése ugyanakkor.

¹⁸² I.m. 65–68, vö. cv 1780: 9 mise, 10 szimfónia stb. (6 mise *Ex rebus Ecclesiae Cathedralis et Chori Veszprimiensis* 1779 felirattal és további 32 tétel 1780k. datálva. Az 1773–1777-es másolatok későbbi szerzemények, ld. RISM A/II.)

¹⁸³ Johann Kollovratek (1750k.–1800) a nagyszombati jezsuiták zenésze volt (KAČIČ 191–193), 1784-től veszprémi elsőhegedűs, 1790-től *regens chori*, közben rövid ideig a pest-budai színházi zenekar tagja, akkor Bengraf-műveket szerzett be (ISOZ 222 és SAS: *Bengraf* 7).

¹⁸⁴ 1786-ban 16 fős „cseh” együttes, a legfőbb posztokon Gyran és Kollovratek mellett Pospischl és Maschat. 1791-es leltár: 20 hangszer és 190 kotta: 50 mise, 33 szimfónia (PFEIFFER–SZIGETI 69. és 72–73, M. TÓTH: *Veszprém* 18. és 36., 84).

¹⁸⁵ Linzenpoltz Szombathelyen volt *succentor*, Zágrábban *regens chori*, de Zircen és Selmecbányán is járt (RISM, ill. MUNTÁG III, 14). Élete végén Veszprémben telepedett le: a templom nem alkalmazta, de hagyatékát megőrizte (8 saját mű és 12 általa készített másolat, közte Istvánffy *Rorate*-ja), ld. M. TÓTH: *Linzenpoltz, passim*.

¹⁸⁶ Ruzitska a kottatárát apja, a bazini *regens chori* hagyatékával gyarapította, ő maga csak világi műveket írt és verbunkosokat adott ki (*Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből*).

¹⁸⁷ Ld. az *Elenchus*-t a templom kottatárában (adatok 1825-től), koncertek: PFEIFFER–SZIGETI 80., M. TÓTH: *Veszprém* 27–30.

Az erdélyi püspökség adminisztratív székhelyeként funkcionáló (Nagyszombathoz hasonló szerepet játszó) Gyulafehérvár temploma —különös kivételként— előnyösebb helyzetbe került II. József korlátozó rendeletei nyomán: a guberniumi tisztséget viselő püspökök ugyanis 1713-tól Nagyszébenben működtek, és csak a politikai szerep feladására kényszerülve, 1787 után töltötték több időt eredeti székvárosukban, s attól kezdve fordítottak nagyobb figyelmet székesegyházuk ügyeire is.

A protestáns rendek ellenében nagy nehézségek árán visszaállított püspökség székesegyházának zenészeit 1716-tól maga III. Károly támogatta alapítvánnyal, a fennmaradt ellentmondásos adatok a napi gyakorlatot mégis hiányosnak, ill. változékonynak mutatják. Az 1730-as *canonica visitatio* pl. csak egy *ludimagister* és egy *cantor Hungaricus* alkalmazását regisztrálta, ugyanakkor hangszerlistája egy átlagos együttes készletét sorolta fel.¹⁸⁸ Noha 1735-től további pénzalapot is biztosítottak, a rendszer valamiképp mégis működésképtelenné vált: tíz év múlva még a két „muzsikust” is el kellett bocsátani, és úgy látszik, a hangszerek is eltűntek/megsemmisültek. Ekkor a jezsuiták siettek a káptalan segítségére: hegedűket és trombitákat vásároltak, és növendékeiket a zenészek helyettesítésére utasították.¹⁸⁹ Az állapotokra jellemző, hogy még az 1731-ben elkezdett nagyorgona építésének befejezése is Batthyány Ignácra (1780–1798) maradt. Az erdélyi püspökök sorából kiemelkedő főpap Gyulafehérvárott könyvtárat és csillagvizsgálót alapított, nyomdát telepített, restaurálta a püspöki palotát, és a templom barokk orgonájának befejezése mellett egy új, kisebb hangszert is adományozott a templomnak. A székesegyházi zsolozsmát és az istentiszteletek zenéjét rendeletben szabályozta (*Decretum* 1785), és a muzsikusokat is maga fizette.¹⁹⁰ A töredékesen fennmaradt kottatár a gyűjtemény újraalapozásának szándékáról tanúskodik: Schlauff *Cathedralis Ecclesiae ... Capelmeister* 1791–1797–1803 között mintegy 130 művet szerzett be, melyek a tájékozódás frissességét és egy ütőképes előadóapparátus létét bizonyítják.¹⁹¹ A püspök halála után azonban az együttes hamar széthullott: 1801-ben a kántoron kívül már csak a plébániához tartozó három tanító szolgált a székesegyházban is, továbbá a helyettesítésükre (!) kinevezett két zenész — az 1803 után érkezett kották pedig felvágatlanok maradtak.¹⁹²

A két püspökség hátrányos helyzete nem csak a székesegyházak többszólalmú gyakorlatának kései létrejöttében tükröződött, hanem a zenés reprezentáció hiányában is: saját együttest egyetlen veszprémi vagy erdélyi püspök sem állított fel, noha a kettős székhelyek miatt azok tulajdonképpen nélkülözhetet-

¹⁸⁸ SZACSVAI: *Gyulafehérvár* 81., és cv 1730 (org., 2-2 heg., ob., tr. és kornett, 1-1 brácsa, fg. és timp.).

¹⁸⁹ Cv 1735 és jezs. ék 1745.

¹⁹⁰ VANYÓ 96.

¹⁹¹ SZACSVAI: *i.m. passim*. 1785-ben Schlauff oboistaként szerepelt Bécsben, egy miséje Körmöcbányán maradt fenn (MORROW 259. és 450; ill. RISM A/II).

¹⁹² Cv 1801 és SZACSVAI: *i.m.* 75.

lenek lettek volna. A veszprémi püspökök sümegi palotájába —melyet a kezdetektől a hetvenes évek elejéig rezidenciaként használtak— Esterházy Imre még talán felfogadott néhány zenészt, de később már egyetlen püspök sem vágyott zenei „programokra”. Így a székesegyházi együttesre csak a főpapok-kanonokok születés- és névnapjainak zenei köszöntése hárult.¹⁹³ Az erdélyi püspökök közül egyedül Batthyány Ignác tekinthető lehetséges mecénásnak: csaknem húszéves tevékenységéhez, újraalapító munkájához egy zenei együttes felállítása is hozzátartozhatott (volna). Hiszen ő a gyulafehérvári „püspöki palotát, amely 200 évig romokban állott ... megfelelő állapotba hozatta ... kertekről ... is gondoskodott” — magánzenekaráról azonban sem a káptalani és püspöki levéltár, sem a jezsuita napló átnézett kötetei nem tartalmaznak adatot.¹⁹⁴ Egy dokumentum talán mégis kivételt képez: az 1805-ös vizitáció jegyzőkönyve az átlagos hangszerkészlet mellett egy kb. nyolcvan egységet tartalmazó kottaállományt is megörökített. Ez az inventárium akár egy bécsi orientációjú magánegyüttes repertoárjának emléke is lehet.¹⁹⁵ Elképzelhető tehát, hogy a további kutatások az anyagot, ha az nem az egykori jezsuita templom zenéjének valamilyen késői dokumentuma, Batthyány Ignác feltételezett zenekarához kapcsolhatják.

A többszólamú istentiszteletekre legkésőbb Zágrábban került sor: a gregoriánhoz mindvégig ragaszkodó káptalannak Maximilian Verhovác püspök (1787–1827) rendelte el —újra— a „római” rítus átvételét, világi *musici cantores* alkalmazását és a figurális zene bevezetését. Konkrét instrukcióiban a főünnepken tartott zsoltosmák és mise (részben orgonakíséretes) éneklését írta elő, a többszólamú zenét az ünnepek (és vasárnapok) első vesperásaira korlátozta.¹⁹⁶ A káptalan viharos ellenállása miatt tehát lényegi változtatásra nem volt mód,¹⁹⁷ sőt, egy idő után talán a figurális vesperások előadása is megszűnt, a nagyprépostok által celebrált ünnepi nagymiséket pedig továbbra is kizárólag orgonakísérettel énekeltek.¹⁹⁸ (Az első lendületben különféle hangszereket is beszerettek,¹⁹⁹ ezek templomi használatáról azonban később nem esett szó.)

¹⁹³ Esterházy Imre 1723–1725, késői adatok 1825 után (M. TÓTH: *Veszprém* 21–22).

¹⁹⁴ Idézet: cv 1788 (VANYÓ 101), Stock viszont utal a püspök együttesének működésére (8^v).

¹⁹⁵ Hangszerek: org., 6 vl., 2 vla, 1 vlc., 1 cl., 6 tr., 2 cor, 2 timp., kották: 27 egyházi mű, 16 ária és 35 szimfónia (a komponistanevek alapján az anyagot beszerezhették 1770–1781 és 1788–1798 között). A leltár provenienciája bizonytalan, de nem a székesegyház anyagát tartalmazza: a hangszerlista nem egyezik a templom állományával, a kottajegyzék és a Schlauff-anyag között csak 2–3 közös pont van (cv 1801 és 1805, ill. SZACSVAI: *i.m.* 68–75).

¹⁹⁶ Vö. ŽUPANOVIĆ 33: „koralisták”, rendelkezések: *Instructio* (1 és 2) 1788.

¹⁹⁷ *Reflexiones* 1792. (Még a „római” rítus bevezetésének elrendelését is többször meg kellett ismételni, ld. pl. *Constitutiones* 1805.)

¹⁹⁸ A *cantus firmus* mellett később is csak az orgona használatát engedélyezték: az orgonista az előírás szerint szorgalmasan járt a kórusra orgonálni, a többiek ugyanilyen szorgalommal jártak oda énekelni (kápt. cv 1794).

¹⁹⁹ A „zenészeket” a hangszerek megóvására intették, s azok templomon kívüli használatát tiltották (*Instructio* 2).

A többszólamú zenében jártas bécsi organistának és társainak²⁰⁰ ez a feladatkör nyilván nem volt elfogadható: feltehetően testületileg távoztak. Ez lehetett az oka annak, hogy a századforduló után a „német zenészeket” „cseh énekesek” váltották fel.²⁰¹

3.5. Új alapítások (1776–1777)

Az öt új püspökséget a régiak megreformálása során, az új szellemnek megfelelő szerényebb formában hozták létre.²⁰² A hatalmas esztergomi egyházmegyéből 1776-ban hasították ki Besztercebánya, Rozsnyó, Szepeskáptalan püspökségét, a következő évben pedig a győri, veszprémi és zágrábi egyházmegyék területét csökkentették a székesfehérvári és a szombathelyi püspökség felállításával. Két új püspökség természetes módon korábbi társaskáptalanra épült (Szepeskáptalan, és a vasvári káptalan helyén Szombathely), a jezsuita rend feloszlása után a szerzet kezelésében levő, gazdátlanra vált plébániai, ill. jezsuita templomokat minősítették át püspöki székesegyházzá Székesfehérvárt, Rozsnyót és Besztercebányát — ez utóbbi városban az egykori jezsuita rezidenciát alakították át püspöki palotává. A püspököket többnyire a reform-szellemű papok közül választották, egyre kevesebben származtak arisztokrata családból: pompakedvelő, nagyvonalú főurak helyett megbízható hivatalnokok voltak. Elsődleges feladatuk plébániák létrehozása és gondozása volt, s az ehhez szükséges anyagi alapokat bocsátották rendelkezésükre. Felhalmozott hatalomról és vagyonról, mely egy mecénás kezében eszközzé válhatott volna, többé szó sem lehetett. Az új püspöki székesegyházak zenei élete a korábbi káptalani, plébániai, ill. jezsuita templomok zenei gyakorlatára épült. A szepesi káptalan és Székesfehérvár esetében ez a megszokott gyakorlat változatlan folytatását jelentette, a püspöki székhely megnövekedett igényeinek megfelelően újjászervezték az együttest Szombathelyen és Rozsnyón, ám még a fokozottabb figyelmet élvező testületek produkciói sem közelítették meg a korábbi idők nagyváradi és győri, vagy a századvég pécsi és veszprémi teljesítményét.

Szepeskáptalan tekintélyes prépostsága a püspöki rang elnyerésekor számottevő zenei hagyományra tekinthetett vissza: a templom zenei együttese mintaszerűen működött, pozícióját a tanító-/organistaképző intézet jelenléte is erősítette. A Szent Márton-katedrális XVIII. századi zeneéletének részletei azonban feltáratlanok, magas színvonalú gyakorlatának töretlen folytatását csak egy 1795-ös inventárium igazolja. A korábbi anyagokat és az új bécsi beszer-

²⁰⁰ A második *Instructio*-t aláíró Georg Spangler *Kapellmeister* és a hét *musicus* (Tangel, Dunkl, Hagenauer, Hoffmann, Schey, Langer és Ignaz Spangler) közül az együttesvezető és négy zenész korábban bécsi templomokban működött (BIBA 24–51). KOS szerint valamennyiüket onnan hívták (*i.m.* 275).

²⁰¹ ANDREIS 119.

²⁰² Az új káptalanokat 6 kanonokkal szervezték, a hagyományos püspökségben 8 kanonoki helyet engedélyeztek. I. Ferenc 1803-ban tovább csökkentette a püspöki jövedelmeket (ECKHARDT 18. és HERMANN 379).

zések megkülönböztető részletes jegyzék több mint 250 jelzetet sorolt fel: túlnyomó részben egyházi műveket, s a kották csak kb. negyede volt világi mű (köztük több mint harminc szimfónia). A darabok egyharmada bécsi szerzők kompozíciója: a szepesi zenészek tájékozottságát dicséri, hogy Joseph Haydn tíz, a pályakezdő Pleyel három szimfóniáját már ekkor megvásárolták, és szokatlanul korán Mozart két miséjét és Preindl egy litániáját is. Az inventárium hangszerjegyzéke a kottagyűjtemény által megkívánt apparátust örökítette meg, még duplázott hegedűkre is futotta belőle.²⁰³

A székesfehérvári Szent István-plébániatemplom életében az előlépés alig észrevehető átalakulást jelentett. A nagyobb ünnepeken ezentúl a püspökök is miséznek, nem csak a városplebánosok, de a zenei együttes munkája csaknem változatlanul folyt: ugyanazok a zenészek, ugyanabban a szerény létszámban teljesítették a szolgálatot, sőt —formáját tekintve— a finanszírozási rendszer is érintetlen maradt.²⁰⁴ Csak a mintegy ötven-hatvan éve többszólamú zenét játszó muzsikuskok kötelezettségei gyarapodtak, miután az 1780-as szabályozás szerint a zsolozsmán is részt vettek. Az első fehérvári püspök, a helyi származású Sélyei Nagy Ignác (1777–1789) tridenti szellemű rendelete a „világias és könnyed stílusú” zene ellen foglalt állást, és a nagy ünnepekre korlátozta a figuralista együttes szerepléseit. Egyúttal a kántorkanonok és a *regens chori* feladatává tette, hogy az ünnepek nagyságával arányosan a zenei műfajok és apparátusok hierarchiáját kialakítsák (1780!). Mindezzel összhangban a püspök figyelme elsősorban a népénekre irányult: 1783-ban új énekeskönyvet adott ki egyházmegyéjének, sőt maga is szerzett énekeket és egy litániát. Később, 1789 után a zenészegegyüttes eredeti nyolc státusza csak egy-két állással bővült, a létszám szűkösségét fizetés nélküli kisegítők révén tudták enyhíteni. Az orgonista-*regens chori*-iskolamester komplex szerepkörét 1816-ben osztották meg újból (akkor az elsőhegedűsből lett együttesvezető, az iskolamesterből orgonista).²⁰⁵ A muzsikuskok egy régi, rossz állapotban lévő orgonát és meglehetősen szegényes hangszerkészletet használtak — igaz, a kisegítők saját hangszerükön játszottak.²⁰⁶ Az 1817-es *canonica visitatio* a templom kottaállományaként feltűnően kevés, mintegy ötven művet sorolt fel, melyhez a következő két évtizedben kb. ugyanannyi újabb szerzemény járult. A repertoár három jellegzetessége feltűnő: egyetlen világi mű sincs benne, és főleg másodrangú szerzők (Rieder, Schiedermayr stb.) darabjait, illetve szokatlan konzervativizmussal 1780 körül aktív magyarországi szerzők kompozícióinak friss másolatait tartalmazza.²⁰⁷ A kottatár két helyi zeneszerző-karnagy, a cseh származású, hosszú szolgálat

²⁰³ MÚDRA: *Spišká Kapitula, passim*. (Hangszerek: 6 vl., 1 vla, 2 cor, 4-4 tr. és timp., 2 kis pozitív.)

²⁰⁴ A muzsikuskokat a káptalan és a püspök ajánlására a város nevezte ki. (A templom zenéjéért a kántorkanonok felelt, de a zenészek heti próbáját egy városi tanácsos ellenőrizte.)

²⁰⁵ BÁRDOS: *Székesfehérvár* 50–54., ill. 51–52., 60–63.

²⁰⁶ Az orgonáról ld. cv 1817 (SZIGETI: *Székesfehérvár* 102), új hangszerek 1816 (BÁRDOS: *i.m.* 63–64).

²⁰⁷ Cv 1817 (BÁRDOS 64), az 1820–1830 közti művek a kötet függelékében, 1837-es leltár: 327 mű (uo. 87–88; ill. SZIGETI: *i.m.* 189–190).

során a vezető templomi muzsikus posztjára emelkedett tanító, Wenzel Frank (1768/1778–1816) és Hahner Makár (1816–1827), a verebi Végh-család egykori zenetanára néhány darabját is megőrizte.²⁰⁸

Szerényebb előzmények után jött létre, de a század végére magasabb színvonalat ért el a püspöki székesegyházzá előlépett szombathelyi templom együttese. Noha Széchényi püspök alapítványa a XVII. század végétől három „koralista” (iskolamester, orgonista és kántor) és három „figuralista” zenész (hangszeres, trombitás) tartását biztosította, még az 1750-es években sem sikerült a többszólamú zenével tartott istentiszteletek rendszerének kialakítása. Az első püspök, Szily János (1777–1799) szokatlanul nagy ambícióval vette kézbe az újonnan alapított püspökséget, és lendületes építkezéssel átformálta a város képét (új székesegyházat, püspökvárat, szemináriumot és a káptalannal közösen zenészházat is épített). A fehérvárihoz hasonlóan kilenc-tíz főből álló székesegyházi együttes (*succentor*, orgonista, négy-négy hangszeres és énekes) létszámát nem emelte, de sokkal jobb körülményeket biztosított neki, így a fontos posztokra megfelelő személyeket állíthatott. 1796-ra a szükséges hangszerkészletet is beszerezte.²⁰⁹ A hosszú *canonica visitatio* során (1781–1791/1794) felmért, mintegy kétszáz egységnyi kottaállomány az együttes élénk, de korlátozott kapcsolattrendszerére világít rá: a szokásos, túlnyomóan „bécsi” repertoár mellett a művek többségét a Pozsony–Győr–Kismarton körzetben élő szerzők terméséből válogatták. (A helyi *succentor*-ok közül egyedül az első, az 1783–1786 között alkalmazott Linzenpoltz komponált.)²¹⁰

(Szily korszakának végével Szombathely kiemelt helyzete megszűnt, zenei gyakorlata a kisebb püspökségekéhez hasonult. Noha a hangszer- és kottaállomány 1815-ig még gyarapodott, a kezdeti lendület megtorpant, az intézményi támogatottság gyengült.)²¹¹

A püspökség alapításakor megélénkült aktivitás hasonló lanyhulása jellemezte a rozsnyói székesegyházi együttes tevékenységét is. Míg a jezsuita plébániatemplom „kórusa” a század közepén a *regens chori*–orgonista mellett két-két „hegedűst” és „trombitást”, továbbá egy-két egyéb hangszerest foglalkoztatott, a püspökségnek és káptalannak juttatott vagyon az új püspöki palota építése mellett a zenésztöbbség újjászervezését és jelentős bővítését is lehetővé tette.²¹² Andrassy Antal (1780–1799) idején az együttes a kisegítőkkal együtt tizenhat

²⁰⁸ Franktól himnuszok, Hahnertől egy *Tantum ergo*. (Hahner már kinevezése előtt zenekarral hangversenyezett a városban és a megyei „Muzsika Igazgató” címét is elnyerte, később zenés színházi előadásokat is dirigált.)

²⁰⁹ Zenészzadatok: 1777 és 1815, a hangszereket ld. cv 1796 (SZIGETI: *Szombathely* 256., 260. és 292).

²¹⁰ A templom kottatára megsemmisült, csak inventáriumok maradtak fenn (1781–1794), ill. az 1848-as katalógus (*i.m.* 278–279. és 281–290). Linzenpoltz műveit főleg a veszprémi kottatár őrzi (RISM A/II: H-VEs).

²¹¹ Cv 1815 (*i.m.* 281): a templomban tárolt zeneművek „már régiek és a mai időkhöz nem illenek, és így ritkán használják azokat. Ezért a zenészek kénytelenek [...] a saját kottáikat használni”.

²¹² Cv 1753. 1776 után a káptalan és a plébánia is hozzájárult a püspöki együttes fenntartásához (ZAGIBA 84).

tagot számlált. A muzsikuskok felkészültségét minősíti, hogy Mozart-misék előadására is vállalkoztak.²¹³ Vezetőjük, *Pipus regens chori* nem csak a dóm, hanem a ferences templom számára is komponált. Esterházy László (1816–1824) alatt az együttes erodálódott, a zsolozsmát végző *succentor* és két prebendista mellett kilenc státuszt töltöttek be világi személyek (orgonista, négy vokalista, két hegedűs és „zenészek”).²¹⁴ A figuralisták csak a jelesebb vásár- és ünnepnapokon játszottak a székesegyházban és a ferences templomban, ezért —kevés számú szolgálatuk honorálásaként kapott alacsony fizetésüket kiegészítendő— városi (tanári) állások vállalására kényszerültek. Repertoárjukban, a püspöki archívumban őrzött állomány korábbi rétegében már megfigyelhető tendencia erősödött tovább a századforduló után: a „piacot” uraló bécsi szerzők és néhány délnémet komponista darabjai mellett a szokottnál jóval nagyobb arányban szólaltattak meg helyi műveket: a rendelkezésre álló anyag mintegy egyharmadát a székesegyház saját zenészei és más régióbeli (Pozsonyban, Kassán, Lőcsén és egyéb felvidéki városokban élő) muzsikuskok állították elő.²¹⁵

Jelen ismereteink szerint kezdettől fogva középszerű zenei adottságok jellemezték a besztercebányai új püspökséget.²¹⁶ Már az otthont adó volt jezsuita templom sem tartozott a rend zenei szempontból fontos intézményei közé: korrekt működését egy orgonista és *musici domestici* (valószínűleg énekesek), ill. nagyobb ünnepeken és nevezetes alkalmakon városi „toronyzenészek”, valamint a század közepétől egy rendszeresen honorált *capellae magister* (kisegítő plébániai *regens chori*?) biztosította. A feloszlási jegyzőkönyv szerint az apparátusnak megfelelő kotta- és hangszerkészletet használtak.²¹⁷ Az első püspök, a tankerületi főigazgató posztját is betöltő Berchtold Ferenc —talán koncepcionális okokból— nem fordított figyelmet az együttesre, ahogy a rendházba költözött káptalan sem. A megszokott gyakorlatot a zenészek a hagyományos városi segítséggel valószínűleg mégis fenntartották (hiszen a volt jezsuita gimnázium kongregációjának főünnepeit is változatlanul ellátták).²¹⁸ Így alakulhatott ki az a groteszk helyzet, hogy a püspöki katedrális zenei „produkciója” alulmaradt a helyi német plébániatemplom század végén erőteljesen fejlődő együttesének, ill. zeneszerző-karnagyainak és -orgonistáinak teljesítményével szemben.²¹⁹

²¹³ Ld. ZAGIBA 58. — MÚDRA: *Klasicizmus* 37. és UÓ: *Mozart* 92–93.

²¹⁴ Cv 1815 (ZAGIBA 71–73: a létszámcsökkenés a kisegítők regisztrálásának hiányából adódhatott).

²¹⁵ ZAGIBA az 1851-es inventáriumból kiemelt kb. 440 „korai” mű alapján jellemezte a repertoárt: *Pipus* kb. 50 darabját, *Holzinger* karnagy és *Gindera* orgonista, ill. a kanonok–zeneszerző *Skalnik* műveit játszották. (i.m. 87. és 99–104., ill. 109).

²¹⁶ HUDEC *passim* és MÚDRA: *Klasicizmus* 33. (a püspökség zenéjét nem tárgyalják részletesen).

²¹⁷ Jezs. napló, jezs. kongr. szk és HUDEC 100. Hangszerek: 4 vl., vla, vlc., 2 ob., 3 tr. és 2 timp. (inv 1774).

²¹⁸ Az együtteműködésről ld. HUDEC 112–114. Gimnáziumi adatok 1694–1773 és 1774–1784 (jezs. kongr. szk).

²¹⁹ MÚDRA *loc. cit.* (Múdra szerint a templomnak még orgonája sem volt, de ez kizárt: igaz, hogy az általa hivatkozott 1754-es cv és az 1774-es inventárium sem említ orgonát de a jezs. napló

4. Konklúzió

A hazai egyházzenei központok közül legkorábban Egerben vettek fel a gregoriánt éneklő klerikusok, koralisták és az orgonista mellé egy templomi triót, az ünnepi miséken rendszeres közreműködő trombitások azonban csak 1715 után csatlakoztak hozzájuk. Ez az egyszerű gyakorlat egyidejűleg Győrben és Pécsen is létrejött: Győrött az öt prebendista működésbe lépésével, Pécsen a figuralista orgonistához csatlakozó hegedűsök és trombitások szerződésével. Csak a harmadik évtizedben kezdtek játszani hangszeresek Nagyváradon, az időszak végén talán Csáky Imre „turnézó” zenészeivel megerősítve, s akkor talán már Vácott is „színpadra lépett” Althann püspök —valószínűleg szintén nagyobb létszámú— együttese: tehát mindkét székesegyházban akár teljes zenekar mellett szerepelt a trombita/timpani-csoport a főpapi misék alkalmával. Későbbre, a harmincas évekre csúszott az énekesekből és néhány hangszeresből álló templomi kórus felállítása Temesvárt, ott azonban a *banda administrationis* rendszeres közreműködésének köszönhetően attól fogva a trombitások és a nagyobb ünnepeknek megfelelő teljes apparátus is biztosítva voltak. Veszprém-ben még csak esetenként segítettek ki instrumentalisták az orgonista és a tanító „együttesét”, azaz rendkívüli ünnepeken vagy templomi trió játszott, vagy trombita/timpani szólt; a gyulafehérvári tanító és orgonista ugyanezzel a módszerrel, de a már hagyományosan bevont helyi zenészekkel produkált „ünnepi zenét”. (A nyitrai *succentor* irányította négy „koralista” esetleges hangszerturnéja ismeretlen.)

Azokon a székhelyeken, ahol az alapegyütteseket az első hullámban felállították, a század közepe táján már népes zenésztestületek reprezentáltak. A leglátványosabb előrelépést a mecénások által fenntartott társaságok vendégszerzése jelentette: Egerben Barkóczy nagyvonalúan kibővített székesegyházi együttesébe időnként még a saját muzsikusi is beültek, s talán hasonló helyzetben volt Vác, ha helyben is működtek Althann-zenészek, vagy ha a „poszsonyiak” rendszeresen ott is megfordultak. Temesvárt változatlanul a város és kormányzóság által fizetett bandisták duzzasztották az átlagosnál nagyobbra a közreműködők körét.²²⁰ A káptalani együtteseket lassabb tempóban, fokozatosan fejlesztették: Pécsen a negyvenes években elért tízfőnyi létszám állandósult, mely változatos hangszerösszeállításokra is módot adott, noha a művek fennmaradt szólamanyaga alapján úgy tűnik, csak kivételesen éltek az adott lehetőségekkel.²²¹ Győrött alacsonyabb létszámról indulva húsz év alatt, a hatvanas évekre építettek ki duplázott vonósokból álló zenekart.²²² Mindez tehát

szerint 1730-ban építettek egy új hangszert, és az orgona az általános gyakorlat szerint sem hiányozhatott.)

²²⁰ A Barkóczy-együttes repertoárjáról ld. fenn, Vácról és Temesvárról nincs adat.

²²¹ 1732-ben 6 hegedűjük volt, 1742-ben 4 trombitájuk, a művek szólamaiban egyszerű templomi trió és trombita/timpani (kivételesen 2 cor., 2 ob.) van.

²²² Mechler kollégái legfeljebb 9–11 szólamot játszottak, de egy szimfónia előadásában már 1746-ban négy hegedűs vett részt (ld. BÁRDOS: *i.m.* függ. 1871. sz.: 4 vl., va, cb., 3 clno, timp., org.).

azt jelenti, hogy nálunk a század közepére is csak a püspökségek kb. fele jutott el az elvileg kötelezően előírt (az ünnepek hierarchiájának megfelelően differenciált előadóapparátusokra épülő, műfajilag összetett) zenei gyakorlathoz. A fennmaradó öt püspöki székesegyháznak ez nem sikerült: Nagyváradon és Nyitrán csak hét, ill. öt muzsikust foglalkoztattak, Veszprémben annyi előrelépés történt, hogy a tanítók és az immár önálló státussal rendelkező figuralista orgonista mellé hívhattak alkalmi közreműködőket. Gyulafehérvár pedig ekkor —ismeretlen okokból— krízishelyzetbe került.

Legjobb formájukat a következő két évtizedben (1760–1770) érték el az együttesek: a kieső Gyulafehérvárt és Zágrábot nem számítva addigra valamennyi főpapi székhely létrehozta a státusának megfelelő zenehasználatot. A legkülönbnek Nagyvárad és Győr bizonyult: Váradon a napi szolgálatot teljesítő hét káptalani zenész mellett Michael Haydn és Ditters elitzenekara „lépett fel” a nagyobb ünnepeken a templomban (és a püspök házi színpadán). Győrött Istvánffy csaknem hasonlóan verzátus, szükség szerint kiegészítővel gyarapított 15–18 hangszereze rendkívüli alkalmakon akár tucatnyi énekesből álló kórust kísért.²²³ Egyébként a „nagyvárad” Michael Haydn és Ditters műveit a következő évtizedben már Pécsen is játszották (oda persze nyilván Bécsen keresztül jutottak el).²²⁴ Az egri együttes a komponista Heydenreich alatt nyújtotta a legjobb teljesítményt, a tizenhatsz zenészből az ének- és a hegedűszólamok duplázására is futotta, így a karnagy a repertoárt is ennek megfelelően állíthatta össze. A kalocsai székesegyház standard létszámú, tizenegy fős együttesét Patlachich érsek hat saját zenésze egészítette ki, akik nem csak a templomban, hanem koncerteken is közreműködtek. És végre Veszprémben is megszületett a kielégítő megoldás: a létszám jól képzett zenészek felvételével hamarosan tizenhatra nőtt. A sürgősen bővített „kotta-készlet” csaknem kezdettől fogva „két oboa–két kürtös” Haydn- és Vanhal-szimfóniákat is tartalmazott. Nyilván hasonlóan működött a legalább tíztagú, de inkább népesebb temesvári együttes, a városi zenészek szokásos támogatásával, és bizonyítottan csatlakozott a többszólamú gyakorlathoz —talán még csak kisebb együttesekkel— Nyitra és (újra) Vác is.

De ezután ismét elváltak az utak: a század végére —a betiltott, s később már nem restaurált főpapi zenekarok hiányában— a győri, a pécsi és az újdonsült veszprémi teljes és rátermett káptalani együttes tartotta fenn az előírt zenei gyakorlatot, sőt ők a divatos „bécsi” szerzők miséinek és szimfóniáinak rendszeres előadásáig is eljutottak.²²⁵ Leszakadt tőlük Eger és Várad, Nyitra, Vác,

²²³ BÁRDOS: *i.m.* függ. 691., 698., 1787., 1822. sz.

²²⁴ BÁRDOS: *Pécs* függ.: Ditters 69; Michael Haydn 129. és 139. sz. (vö. RISM). Haydn 1772-ben írt Szent János-miséjét már 1774-ben játszották: tehát a teljes vonóskar mellett a tíz fúvósszólam ellátása is biztosítva volt.

²²⁵ Győr: Ditters-, Vanhal- és Zimmermann-szimfóniák, Veszprém: Vanhal-, Reutter-, Pleyel-, Hoffmann-művek.

és talán Temesvár is,²²⁶ egy későbbi rövid fellendülés után végképp széthullott Gyulafehérvár zenésztestülete. Az új püspökségek muzsikusai eleve szerény körülmények közt kezdték működésüket: a szombathelyi és rozsnyói püspökség húsz–harminc év után még ezt a pozíciót is feladta (Szepeskáptalan további sorsa ismeretlen), Székesfehérváron és Besztercebányán viszont már fel sem állítottak új templomi „kórust”.

A többszólamú előadóapparátusok szerkezetének és a templomok zenei életének kialakításához tehát a közép-európai egyházzenei központok szolgáltattak mintát, leírásukhoz pedig összehasonlítási alapot. A hazai érseki és püspöki székesegyházak közül azonban csak három (Eger, Győr és Pécs) hozott létre folyamatos, többé-kevésbé komplex és differenciált zenei gyakorlatot és —a főpapi magánegyüttesek segítségével is— csak néhány további egy-egy adott időszakban. Egyedül a pozsonyi Szent Márton-dóm rendelkezett tartósan összetett, magasszintű zenei gyakorlattal: a templom zenei életének részletes leírása azonban kimaradt a fenti tárgyalásból, mert hivatalos státusát tekintve nem érseki–püspöki székesegyház, hanem a pozsonyi prépostság és társaskáptalan temploma, illetőleg a város főplébániatemploma volt. Korszakunkban a koronázások és az országgyűlésekhez kapcsolódó istentiszteletek helyszínéül az ország elsőszámú templomává emelkedett, s mint ilyen, a *Stephansdom* liturgikus rendjét és a *Hofkapelle* repertoárját alkalmazta.²²⁷ A koronázási szertartásokon és néhány más kiemelkedő alkalommal maga a bécsi udvari zenekar játszott a templomban, egyébként pedig nem a nádorok/helytartók,²²⁸ hanem az elsőszámú egyházi tisztség viselői, az esztergomi érsekek reprezentáltak muzsikusaikkal az általuk celebrált főpapi misék keretében.²²⁹

²²⁶ Az egri együttes főleg közhasználatú repertoárt játszott, és vsz. a többi 7/8–10 fős együttes is.

²²⁷ SAS: *Szt. Márton, passim*. Az igazodást a legünnepélyesebb alkalmakra korlátozott a *capella* művek előadása is bizonyítja (1766 és 1799, s talán 1736, 1740–1741, 1780, ld. Uő: *Plébániatemplomok* 37–38).

²²⁸ Ld. Lotharingiai Ferenc, Batthyány Lajos zenészeit és Albert fhg. zenekarát (Pak és MÚDRA: *Klaszimus* 19).

²²⁹ 1712-ben a királyt koronázó Christian August mondta az úrnap misét és vezette a körmenetet, 1777-ben Batthyány érsek celebrálta a karácsonyi éjféli misét és az újévi istentiszteletet, 1778-ban virágvasárnap, nagyhéten, húsvétkor, keresztfő napokon misézett a dómban (ferences napló és kjk). Az érseki együttesek szereplései közül jelenleg csak a Batthyány-zenekar adatai ismertek (1777–1779, ld. PÁNDI—SCHMIDT 176., 179).

Bibliográfia

- ADRIÁNYI = Gabriel ADRIÁNYI: „Bischof Patachich und Carl Ditters in Großwardein”, in Hubert UNVERRICHT (ed.): *Ditters von Dittersdorf: Leben, Umwelt, Werk*. Internationale Fachkonferenz Eichstätt 1989. Tutzing 1997. 61–73.
- AGEE—ZAKIN = Richard J. AGEE—Anita ZAKIN: „Introduction, Thematic Index”, in *Pichl: 3 Symphonies* (Barry S. BROOK, ed.: *The symphonie 1720–1840. Serie B, vol. VII*. N.Y.—London 1984).
- ANDREIS = Josip ANDREIS: *Music in Croatia*. Zagreb 1982.
- BADURA-SKODA = Eva BADURA-SKODA: „Introduction”, in *Dittersdorf: Six Symphonies* (Barry S. BROOK, ed.: *The symphonie 1720–1840. Serie B, vol. I*. New York—London 1985).
- BAHLCKE = Joachim BAHLCKE: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie (1686–1790)*. Stuttgart 2005.
- BÁNK = BÁNK József (ed.): *Váci egyházmegyei almanach*. Vác 1970.
- BÁRDOS: Eger = BÁRDOS Kornél: *Eger zenéje 1687–1887*. Budapest 1987.
- BÁRDOS: Győr¹ = BÁRDOS Kornél: *Győr zenéje a 17–18. században*. Budapest 1980.
- BÁRDOS: Győr² = BÁRDOS Kornél: *Győr zenéje a 17–18. században* (rev. új kiadás, a függelékben Halász Péter által azonosított anonim művekkel). Budapest 2007.
- BÁRDOS: Pécs = BÁRDOS Kornél: *Pécs zenéje a 18. században*. Budapest 1976.
- BÁRDOS: Sopron = BÁRDOS Kornél: *Sopron zenéje a 16–18. században*. Budapest 1984.
- BÁRDOS: Székesfehérvár = BÁRDOS Kornél: *Székesfehérvár zenéje 1688–1892*. Budapest 1993.
- BAUERREIS = Romuald BAUERREIS OSB: *Kirchengeschichte Bayerns*. Augsburg 1970.
- BECK = Hermann BECK: „Die Musik des liturgischen Gottesdienst im 18. Jahrhundert”, in Karl Gustav FELLNER (ed.): *Geschichte der katholischen Kirchenmusik II*. Kassel 1976. 180–189.
- BEIN = Werner BEIN: „Carl Ditters von Dittersdorf (1739–1799). Stationen seines Lebens zwischen Wien und Schlesien”, in Hubert UNVERRICHT (ed.): *Carl Ditters von Dittersdorf (1739–1799). Mozarts Rivalen in der Oper*. Würzburg 1989. 13–24. (kiállítási katalógus)
- BIBA = Otto BIBA: „Die Wiener Kirchenmusik um 1783”, in Friedrich HELLER (ed.): *Beiträge zur Musikgeschichte des 18. Jahrhunderts*. Eisenstadt 1971. 7–79. (Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte I/2)
- BRANDEISS—LESSL = Josef BRANDEISS — Ervin LESSL: *Temesvarer Musikleben*. Bukarest 1980.
- BRAUNEIS = Walter BRAUNEIS: „Die Familie Ditters in Wien und Umgebung”, in Hubert UNVERRICHT (ed.): *Carl Ditters von Dittersdorf: Leben, Umwelt, Werk*. Internationale Fachkonferenz Eichstätt 1989. Tutzing 1997. 39–60.
- BRUNNER = Hans BRUNNER: *Die Kantorei bei St. Stephan in Wien*. Wien 1948. (Beiträge zur Geschichte der Wiener Dommusik)

- BUŽGA = Jaroslav BUŽGA: „Musiker und musikalische Institutionen im Zeitalter des Barocks in den Böhmisches Landern“, in Elmar ARRO (ed.): *Musica slavica* 1. Wiesbaden 1977. 334–368.
- BUNYITAY = BUNYITAY Vincze: *A váradi püspökök a száműzetés és az újraalapítás korában (1566–1780)*. Debrecen 1935. (A váradi püspökség története 4)
- CHOBOT = CHOBOT Ferenc: *A váci egyházmegye történeti névtára*. Vác 1915–1917.
- CROLL = Gerhard CROLL: „Michael Haydn zwischen Grosswardein und Salzburg“, in Pavol POLAK (ed.): *Musik Mitteleuropas in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, Bericht über die Internationale musikwissenschaftliche Konferenz*. Bratislava, March 1992. Bratislava 1993.
- COSMA = Octavian Lazăr COSMA: *Hronicul muzicii romanesti*. Bucuresti 1973.
- CZIBULA = CZIBULA Katalin: *A reprezentáció dramaturgiája. Az udvari élet hírei a Pressburger Zeitung hasábjain 1764-től 1780-ig*. Gépirat 1995.
- DACK = James Frederick DACK: *The Origins and Development of the Esterházy Kapelle in Eisenstadt until 1790*. (University of Liverpool, 1976, PhD Diss.)
- DITTERSDOLF = Norbert Miller (ed.): Carl DITTERS VON DITTERSDORF: *Lebensbeschreibung*. München 1989.
- DÓKA = DÓKA Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest 1997.
- DOMOKOS M.: Magyar = DOMOKOS Mária: „Magyar táncok az 1764-es országgyűlésen. Részletek egy félbemaradt Martin-tanulmányból“, in *Zenetudományi dolgozatok* (1990–91). 477–488.
- DOMOKOS M.: Barkóczy = DOMOKOS Mária: „Die Tänze der Barkóczy-Handschrift (18. Jh.)“, *Studia Musicologica* XVII (1975) 215–247.
- DOMOKOS P. P.: Hangszeres = DOMOKOS Pál Péter: *Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században*. Budapest 1978.
- DOMOKOS P. P.: Kalocsa = DOMOKOS Pál Péter: *Jelentés a kalocsai székesegyház kottatáráról* (kézirat, ZTI).
- ECKHARDT = ECKHARDT Ferenc: *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*. Budapest 1935.
- EJK = SZÁNTÓ Konrád — ZOMBORI István — DÓKA Klára (szerk.): *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest 1994–1999). 1. Kalocsai egyházmegye, 2. Váci egyházmegye, 3. Székesfehérvári egyházmegye, 4. Veszprémi egyházmegye, 5. Egri egyházmegye, 6. Győri egyházmegye, 7. Pécsi egyházmegye, 8. Szombathelyi egyházmegye.
- EISEN = Cliff EISEN: „Salzburg under Church Rule“, in Neal ZASLAW (ed.): *The classical era*. London 1989. 166–187.
- Episcopatus Nitriensis* = *Episcopatus Nitriensis eiusque praesulum memoria*. Posonii 1838.
- ERDÉLYI = ERDÉLYI Sándor: „‘Informatio’ at the Episcopate of Vác by the Poson Capitular [sic] on Its Own Musicians“, *Studia Musicologica* XXIX (1987) 303–323.

- Eszterházy-jegyzőkönyv = KOVÁCS Béla (szerk.): *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei*. Eger 1997–2001. [1] Heves és Külső-Szolnok vármegye 1766–1767. [2] Borsod vármegye 1768–1769. [3.] Szabolcs vármegye 1779. [4] Egri káptalan 1780. (=Az egri egyházmegye történetének forrásai 1–4)
- FARKAS = FARKAS Zoltán: *Istvánffy Benedek*. Budapest 1999. (Magyar zeneszerzők 5)
- FEDERHOFER = Hellmut FEDERHOFER: „Beiträge zur Geschichte des Orgelbaues in der Steiermark”, in UŐ (ed.): *Musik und Geschichte. Aufsätze aus nichtmusikalischen Zeitschriften*. Hildesheim 1996. 104–128.
- FELLERER = Gustav FELLERER: „Die Dommusik im 17–18. Jahrhundert”, in J. A. FISCHER (ed.): *Der Freiburger Dom. Beiträge zu seiner Geschichte*. Freiburg im Breisgau 1967. 221–238. (Sammelblatt des Historische Vereins Freiburg 26)
- FINKEL = Klaus FINKEL: *Die Speyrer Domkapelle im 17. u. 18. Jahrhundert*. Speyer 1975. (Schriften des Diözesan-Archivs Speyer Bd. 2)
- FITSCHEN = Klaus FITSCHEN: *Der Katholizismus von 1648 bis 1870*. Leipzig 1997. (Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen III/8)
- FLOTZINGER = Rudolf FLOTZINGER: „Historische Einleitung: Barock”, in UŐ (ed.): *Musik in der Steiermark. Katalog der Landesausstellung 1980*. Graz 1980. 39–60.
- GÁLOS = GÁLOS Rezső: „Erdélyi hangversenyek a XVIII. században. Ismeretlen adatok a magyar zenei műfordítás multjából”, *Zenatudományi Tanulmányok II. Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Budapest 1954. 489–490.
- GERIG = Hans GERIG: *Der Kölner Domprobst Christian August, Herzog von Sachsen-Weitz, Bischof von Raab*. Bonn 1930.
- GHIRCOIAȘIU = Romeo GHIRCOIAȘIU: „Das Musikleben in Großwardein (Oradea) im 18. Jahrhundert”, *Haydn Jahrbuch X* (1978) 45–55.
- GRAVE = Margaret H. GRAVE: „Thematic Index” in *Dittersdorf: Six Symphonies* (Barry S. BROOK (ed.): *The symphonie 1720–1840. Serie B, vol. I*. N.Y.—London 1985).
- Grove2 = *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, 2nd ed. Stanley SADIE — John TYRRELL. Oxford University Press, London 2001.
- HALÁSZ = HALÁSZ Péter (ed.): *Anton Zimmermann: Four Symphonies*. Budapest 2004. (Musicalia Danubiana 20)
- HEARTZ = Daniel HEARTZ: *Music in European Capitals. The Galant Style 1720–1790*. New York — London 2003.
- HERMANN = HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I)
- HINTERMAIER = Ernst HINTERMAIER: *Die Salzburger Hofkapelle von 1700 bis 1808*. Salzburg 1972. Diss. Univ. Salzburg (Maschinenschrift)
- HORTSCHANSKY = Klaus HORTSCHANSKY: „Fürstbischöfe als Musikmäzene”, in Dieter GUTKNECHT et alia (ed.): *Telemanniana et alia musicologica. Festschrift für Günter Fleischhauer*. Michaelstein 1995. 34–55.

- HUDEC = KONSTANTIN HUDEC: *Hudba v Banskej Bystrici do 19 storocia*. Liptovský Svätý Mikuláš 1941.
- ISOZ = ISOZ KÁLMÁN: *Buda és Pest zenei művelődése 1686–1873*. Budapest 1926.
- JHW XXIII/1B = JAMES DACK/MARIANNE HELMS (eds.): *Joseph Haydn: Messen Nr. 3–4*. (Joseph Haydn Werke XXIII/1b, Köln 1999)
- JUHÁSZ = KOLOMAN JUHÁSZ: „Jesuiten im Banat (1718–1773). Ein Betrag zur Kulturgeschichte des Temesvarer Banats”, in *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Bd. 11, Wien 1958. 153–220.
- KAČIC = LADISLAV KAČIC: „Musiker bei den Tyrnauer Jesuiten im 18. Jahrhundert”, *Studia Musicologica* XLI (2000) 177–198.
- KALINAYOVÁ = JANA KALINAYOVÁ et alia: *Musikinventare und das Repertoire der mehrstimmigen Musik in der Slowakei im 16. und 17. Jahrhundert*. Bratislava 1995.
- KEMÉNY = KEMÉNY LAJOS: *Az érsekségprímások alkotásai Pozsonyban*. Pozsony 1941.
- KOCH = KLAUS-PETER KOCH: „Böhmische Musiker in Siebenbürgen und im Banat”, in Helmut LOOS — Eberhard MÖLLER (ed.): *Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa* 7. 141–157.
- KOS = KORALJKA KOS: „Volkstümliche Züge in der Kirchenmusik Nordkroatiens im 17. und 18. Jahrhundert”, in *Musica antiqua. Acta scientifica* 3. Bydgoszcz 1972. 267–290.
- KOSÁRY = KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest 1983.
- KRISTÓFI: *Kántorok* = KRISTÓFI JÁNOS ZSIGMOND: *Katolikus kántorok a XVIII. század közepén a nagyváradi egyházmegyében* (DLA 2005, LFZE Egyházzenei Tanszék.)
- KRISTÓFI: *Nagyvárad* = KRISTÓFI JÁNOS ZSIGMOND: „Levéltári adatok Nagyvárad XVIII. századi egyházzenei életéhez”, *Magyar Egyházzene* VIII (2000/2001) 279–286.
- LAKATOS = LAKATOS ISTVÁN: „A két Haydn”, in UÓ: *Zenetörténeti írások*. Bukarest 1971. 67–83. (Románia és a zeneművészet nagy mesterei)
- LEGÁNY = LEGÁNY DEZSŐ: *A magyar zene krónikája*. Budapest 1962.
- LITSCHAUER = WALBURGA LITSCHAUER: „Musik und Musiker am Hof der Fürstbischöfe von Gurk (1677–1755)”, in Werner JAUKE et al. (eds.): *Miscellanea musicae. Rudolf Flotzinger zum 60. Geburtstag*. Wien 1999. 163–168. (*Musicologica Austriaca* 18)
- LITTGER = KLAUS WALTER LITTGER: *Musik in Eichstätt. Beiträge zur Geschichte der Hofmusik und Katalog* (Ausstellungskatalog). Tutzing 1988.
- LOIDL—KREXNER = FRANZ LOIDL — MARTIN KREXNER: *Wiens Bischöfe und Erzbischöfe*. Wien 1983.
- M. TÓTH: *Veszprém* = M. TÓTH ANTAL: *Újra hallom szép szavát. Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig*. Veszprém 1998.
- M. TÓTH: *Linzenpoltz* = M. TÓTH ANTAL: „Linzenpoltz Simon (1752–1797) egy veszprémi egyházzeneész”, *Magyar Zene* XLVI (2008) 223–226.
- MÁLNÁSI = MÁLNÁSI ÖDÖN: *Gróf Csáky Imre bibornok élete és kora (1672–1723)*. Kalocsa 1933.

- MATTHESON = Johann MATTHESON: *Grundlage einer Ehren-Pforte*. Hamburg 1740 (új kiad.: Graz 1969) 83.
- MEIER = Adolf MEIER: *Konzertante Musik für Kontrabaß in der Wiener Klassik*. Worms 1969.
- MESZLÉNYI = MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprímások arcképcsarnoka 1701–1945*. Budapest 1970.
- METZ: *Geistliche* = Franz METZ: „Die geistliche Musik der deutschen Kolonisten in Banat”, in Gabriel ADRIÁNYI (ed.): *Deutsche Musik in Ost- und Süd-europa*. Köln 1997. 165–178. (Studien zum Deutschtum in Osten 28)
- METZ: *Haydn* = Franz METZ: „Johann Michael Haydn — Seine Beziehungen zur Dommusik in Temeswar und Großwardein”, in *Südosteuropäischen Musikhefte* 1. Hechingen 1997.
- METZ: *Musikarchive* = Franz METZ: „Banater Musikarchive”, in Helmut LOOS (ed.): *Musikgeschichte zwischen Ost- und Westeuropa*. Sankt Augustin 1997. 459–465.
- MGG1 = Friedrich Blume (ed.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (1. Ausgabe). Kassel—Basel 1949–1979.
- MGG2 = Ludwig FINSCHER (ed.): *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (2. Ausgabe). Kassel—Stuttgart 1994–2008.
- MgÖ = Rudolf FLOTZINGER — Gernot GRUBER (eds.): *Musikgeschichte Österreichs*. Wien ²1995.
- MORROW = Mary Sue MORROW: „Concert Life in Haydn’s Vienna. Aspects of a Developing Musical and Social Institution”. *Sociology of music* 7. New York 1989.
- MÚDRA: *Klasicizmus* = Darina MÚDRA: *Dejiny hudobnej kultúry na Slovensku. II Klasicizmus*. Bratislava 1993.
- MÚDRA: *Mozart* = Darina MÚDRA: „Wolfgang Amadeus Mozart a Slovensko”, *Musicologica slovacica. Európske súvislosti slovenskej hudby*. Bratislava 1990. 37–136.
- MÚDRA: *Spišská Kapitula* = Darina MÚDRA: *Die Musik in Spišská Kapitula in der Zeit der Klassik*, Bratislava 1971.
- MUNTÁG = Emanuel MUNTÁG: *Súpis hudobní z rímsko-katolíckeho kostola v Banskej Štiavnici* (I–II., III.) (Fondy literárneho archivu Matice sloveskej v Martine, 39. a 47.)
- MURÁNYI: *Veszprém* = MURÁNYI Róbert Árpád: „A veszprémi székesegyház kottatára”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1978. Budapest 1980. 439–451.
- MURÁNYI: *Oper* = MURÁNYI Róbert Árpád: „Die Anfänge der Oper in Ungarn”, in Helmut LOOS (ed.) *Die Oper als Institution in Mittel- und Osteuropa* (Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa 4). Chemnitz 1999. 33–38.
- MZT II = BÁRDOS Kornél (ed.): *Magyarország zenetörténete II (1541–1686)*. Budapest 1990.
- NAGY—KLEKNER = NAGY J. Győző — KLEKNER Tibor: *A két Althann váci püspöksége 1718–1756*. Vác 1941.

- ÖMI = Rudolf FLOTZINGER (ed.): *Österreichisches Musiklexikon* I–V. Wien 2002–2006.
- PÁNDI—SCHMIDT = PÁNDI Marianne — Fritz SCHMIDT: „Musik zur Zeit Haydns und Beethovens in der Pressburger Zeitung“, *Haydn Jahrbuch* VIII (1971) 165–266.
- PAULY—SHERMAN = Reinhard G. PAULY — Charles H. SHERMAN: „Michael Haydn“ in GROVE2
- PFEIFFER—SZIGETI = PFEIFFER János — SZIGETI Kilián: *A veszprémi székesegyház zenéjének története*. München 1985. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae Bd. VI).
- PZ = *Pressburger Zeitung* 1764–1929.
- POLÁK = Pavol POLÁK: „Zur Erforschung der Lebensdaten von Anton Zimmermann“, *Musicologica Slovaca* VII (1978) 171–211.
- QUOIKÁ = Rudolf QUOIKÁ: „Zur Geschichte der Musikkapelle des St. Veitdomes in Prag (1619–1860)“, in *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* XLV (1961) 102–123.
- REKEM = John REKEM: *Chronological table of bishop of the diocese of Nitra, Slovakia*. Cleveland etc. 1966.
- RENNERNÉ: *Batthyány* = RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: „Batthyány József hercegprímás pozsonyi és pesti pénztárkönyvének zenei adatai“, *Zenetudományi Dolgozatok* 1999. 275–280.
- RENNERNÉ: *Buda I, II* = RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: „Buda zenei élete a 18. században jezsuita források tükrében I, II“ *Zenetudományi Dolgozatok* 1988. 107–128 és uo. 1989, 101–130.
- RENNERNÉ: *Esterházy* = RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: „Az Esterházy grófok pozsonyi udvarának zenéje a 18. században“, *Magyar zene* XL (2002) 443–465.
- RENNERNÉ: *Kalocsa* = RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: „Fejezetek Kalocsa XVIII. századi zenetörténetéből“, *Zenetudományi Dolgozatok* 1990–1991. 49–74.
- RENNERNÉ: *Pest–Buda* = RENNERNÉ VÁRHIDI Klára: „Das Musikleben einiger bedeutender Kirchen im Pest–Buda des 18. Jahrhunderts“, *Studia Musicologica* 39/1 (1998) 53–122.
- RIEDEL: *Karl VI* = Friedrich Wilhelm RIEDEL: *Kirchenmusik am Hofe Karls VI (1711–1740)*. München–Salzburg 1977.
- RIEDEL: *Kirchenmusik* = Riedel *Kirchenmusik* in MGG1
- RIEDEL: *Mainzer* = Friedrich Wilhelm RIEDEL: „Die Mainzer Domkapellmeister der Barockzeit“, in Friedhelm JÜRGENSMEIER (ed.): *Die Bischofskirche Sankt Martin zu Mainz*, Frankfurt 1986. 58–67. (Beiträge zur Mainzer Kirchengeschichte 1)
- RIEDEL: *Musikleben* = Friedrich Wilhelm RIEDEL: „Musikleben am Hofe des Mainzer Kurfürsten Lothar Franz von Schönborn“, in UŐ (ed.): *Musik und Geschichte*. München–Salzburg 1989. 30–36. (Studien zur Landes- und Sozialgeschichte der Musik, Bd. 10)
- RISM A/II = *Répertoire international des sources musicales*

- ROSCA = Felician ROSCA: „Dokumente zur Kirchenmusik im Großwardeiner Staatsarchiv“, in *Die Kirchenmusik in Südosteuropa. Historische und typologische Studien zur Musikgeschichte Südosteuropäischer Regionen*. Tutzing 2003. 66–71.
- SALACZ = SALACZ Gábor: „A Cassa Parochorum története“, in *Gróf Klebesberg Kuno Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. Budapest 1933.
- SAS: Bengraf = SAS Ágnes (ed.): *Joseph Bengraf: Six quartets* (Musicalia Danubiana 6). Budapest 1986.
- SAS: Csáky = SAS Ágnes: „'die erfahrung gibt es, daß die music mich in denen augen der patrioten groß, und premier zu seyn machet' — Csáky Imre bíboros mecénási tevékenységének dokumentumai“, *Magyar Egyházzene* XXI (2013/2014) 277–296.
- SAS: Főúri = SAS Ágnes: *Főúri zenei intézmények, arisztokrata mecénások a 18. századi Magyarországon*. Zenetudományi Dolgozatok 2001/2002. 171–233.
- SAS: Kirchenmusikzentren = SAS Ágnes: „Kirchenmusikzentren und erzbischöfliche Hofkapellen in Ungarn im 18. Jahrhundert“, *Studia Musicologica* XLVI (2005) 81–98.
- SAS: Plébániatemplomok = SAS Ágnes: „A plébániatemplomok zenei élete a 18. században“, *Zenetudományi Dolgozatok* 2010. 73–140.
- SCHARNAGL = August SCHARNAGL: „Die Musikpflege an den kleineren Residenzen“, in Robert MÜNSTER—Hans SCHMID (eds.): *Musik in Bayern I*. Tutzing 1972. 207–219.
- SCHMITZ—EICHHORN = Heinz-Walter SCHMITZ — Gertraud K. EICHHORN: *Pas-sauer Musikgeschichte: Die Kirchenmusik zur Zeit der Fürstbischöfe und in den Klöstern St. Nikola, Vornbach und Fürstenzell*. Passau 1999.
- SCHRAM = SCHRAM Ferenc: „On Hungarian Organ Building in the 18th Century“, *Studia Musicologica* II (1962) 267–280.
- SCHWEICKERT = Karl SCHWEICKERT: *Die Musikpflege am der Kurfürsten von Mainz 17–18. Jahrhundert*. Mainz 1937. (Beiträge zur Geschichte der Stadt Mainz 11)
- SEHNAL: *Hudba* = Jiří SEHNAL: *Hudba v olomoucké katedrále v 17. a 18. storoci*. Brno 1988.
- SEHNAL: *Musikkapellen* = Jiří SEHNAL: „Die adeligen Musikkapellen im 17. und 18. Jahrhundert in Mähren“, in Otto BIBA — David Wyn JONES (eds.): *Studies in Music History. Presented to H. C. Robbins Landon on his 70th birthday*. London 1996. 195–217.
- SEIFERT = Herbert SEIFERT: „Dittersdorfs Oratorien“, in Hubert UNVERRICHT (ed.): *Carl Ditters von Dittersdorf: Leben, Umwelt, Werk*. Internationale Fachkonferenz Eichstätt 1989. Tutzing 1997. 91–109.
- SENGSTSCHMID = Walter SENGSTSCHMID: „700 Jahre Kirchenmusik in Wiener Neustadt“, *Singende Kirche* XXVII/1 (1979/80) 7–13.

- SHERMAN—THOMAS = Charles H. SHERMAN — T. DONLEY THOMAS: *Johann Michael Haydn (1737–1806), a chronological thematic catalogue of his works*. New York 1993.
- SOMORJAY = Dorottya SOMORJAY (ed.): „Introduction”, in *The symphony in Hungary. The symphony in Bohemia* [benne: Ferenc Novotny: 2 Symphonies] (Barry S. BROOK, ed.: *The symphonie 1720–1840. Serie B, Vol. XIII*. N.Y.—London 1984)
- STAHMER = Klaus-Hinrich STAHMER: *Musik in der Residenz — Würzburgische Hofmusik*. Würzburg 1983.
- STAUD = STAUD Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai*. Budapest 1984–1988.
- STEFAN = Jiří STEFAN: *Ecclesia metropolitana Pragensis. Die Musiksammlung der St-Veit-Kathedrale*. Praha 1983. (bev. 34–67) (*Catalogus Musicae in Bohemia et Moravia cultae* 4)
- STOCK = Samuel Friedrich STOCK: *Aufsätze über den Zustand der Musik im Grossfürstenthum Siebenbürgen* (kézirat: 1806, OSzK Fol. Germ. 515).
- SUPPAN = „Seckau”, in Wolfgang SUPPAN (ed.): *Steierisches Musiklexikon*. Graz 1962–1966.
- SZACSVAI: *Bedeutung* = SZACSVAI KIM Katalin: „Zur Bedeutung der Musikpflege bei den ungarischen Jesuiten bis zur Aufhebung des Ordens”, in Friedrich Wilhelm RIEDEL (ed.): *Kirchenmusik zwischen Säkularisation und Restauration*. Sinzig 2006. 101–114. (*Kirchenmusikalische Studien*, Bd. 10)
- SZACSVAI: *Gyulafehérvár* = SZACSVAI KIM Katalin: „A gyulafehérvári székesegyház kottagyűjteménye a 18. század végén”, *Zenatudományi Dolgozatok* 1992–1994. 67–84.
- SZACSVAI: *Istvánffy* = SZACSVAI KIM Katalin: „Istvánffy Benedek pályájának dokumentumai Pannonhalma, Sopron és Kismarton repertoárforrásaiban”, in Benedek ISTVÁNFFY: *Offertories, Saint Benedict Mass IX–XXI*. (Musicalia Danubiana 19)
- SZACSVAI: *Jezsuita* = SZACSVAI KIM Katalin: „A jezsuita központok zenei élete a 18. századi Magyarországon”, *Zenatudományi Dolgozatok* 2006/2007. 41–61.
- SZACSVAI: *Tyrnauer* = SZACSVAI KIM Katalin: „Musiker bei Tyrnauer Jesuiten im 18. Jahrhundert”, in Ladislav KAČIC—Svorad ZAVARSKÝ (ed.): *Aurora Musas nutrit — Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert*. Bratislava 2008. 227–251.
- SZÁNTÓ = SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története a reformációtól napjainkig*. Budapest 1988.
- SZIGETI: *Székesfehérvár* = SZIGETI Kilián: *Székesfehérvár újkori zenetörténete*. Székesfehérvár 1979. (Székesfehérvár évszázadai 4)
- SZIGETI: *Szombathely* = SZIGETI Kilián: „A szombathelyi egyházmegye egyházi zenéjének története”, in FÁBIÁN Árpád (ed.): *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve*. Szombathely 1977. 243–430.

- SZKLADÁNYI: *Lickl* = SZKLADÁNYI Péter: „Lickl György, a pécsi székesegyház zenészerzője és karnagya”, in *Baranyai helytörténetírás* 1979. Pécs 1979. 13–181.
- SZKLADÁNYI: *Musiker* = SZKLADÁNYI Péter: „Österreichische Musiker in Pécs/Fünfkirchen im 18–19. Jahrhundert”, in Franz METZ (ed.): *Beiträge zur süd-osteuropäischen Musikgeschichte*. München 2001. 124–126.
- TANK: *Dokumente* = Ulrich TANK: „Die Dokumente der Esterházy-Archive zur fürstlichen Hofkapelle in der Zeit von 1761 bis 1770”, *Haydn-Studien* IV/3–4 (1980)
- TANK: *Studien* = Ulrich TANK: *Studien zur Esterházyischen Hofmusik von etwa 1620 bis 1790*. Regensburg 1981. (Kölner Beiträge zur Musikforschung, Bd. 101)
- THUR = Reinhold THUR: „Die Missa Sancti Cyrilli et Methodii von Michael Haydn. Versuch einer Darstellung ihrer Entstehungsgeschichte”, *Studien zur Musikwissenschaft* XXXVII (1987) 89–101.
- TRAGER = TRAGER Ignác: *Vác multja és jelene. Vác monográfiája*. Vác 1928.
- UNVERRICHT = Hubert UNVERRICHT: „Das bekannte und zugleich unbekannte Werk des Carl Dittersdorfs”, in Uő (ed.): *Carl Ditters von Dittersdorf (1739–1799). Mozarts Rivalen in der Oper*. Würzburg 1989 (kiállítási katalógus) 27–33.
- VANYÓ = VANYÓ Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről*. Pannonhalma 1933.
- VAVRINECZ = VAVRINECZ Veronika: „Istvánffy Benedek élete és működése”, in *Benedek Istvánffy: Church Music Works*. Budapest 1984. 7–10. (Musicalia Danubiana 3)
- WALTER *Dom* = Rudolf WALTER: „Musikalienverzeichnisse der Breslauer Doms aus der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts, in Christoph–Hellmut MAHLING (ed.): *Florilegium musicologicum. Hellmut Federhofer zum 75. Geburtstag*. Tutzing 1988. 463–491.
- WALTER *Kathedrale* = Rudolf WALTER: „Musikalienverzeichnis der Breslauer Kathedrale 1761”, in *Fontes artis musicae* 35/4, Okt.–Dez. 1988. 256–275.
- ŽUPANOVIĆ = Lovro ŽUPANOVIĆ: „Kroatisch-österreichische Verbindungen von 16. bis zur mitte des 19. Jahrhunderts und ihre Bedeutung für die Musikkultur der beiden Ländern”, in Rudolf FLOTZINGER (ed.): *Kontakte österreichischer Musik nach Ost und Südost*. Graz 1978. 17–40. (Grazer musikwissenschaftliche Arbeiten 3)

Levéltári források

(1) **P-ak** = <http://www.zti.hu/pozsonyizeneszek> (adatbázis: a pozsonyi katolikus és evangélikus templomok anyakönyveinek zenész-adatai: MOL MF C 894–949 alapján készítette Galván Károly, Székely Mária és Sas Ágnes).

(2) Források a BTK ZTI Magyar Zenetörténeti Osztály kivonatgyűjteményében

BÁRTFA

cv 1749 = *Historia Vis[itationis] Can[onicae] ... Francisci Barkóczy* (1749) — Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyaneum.²³⁰

BESZTERCEBÁNYA

jezs. inv. 1774 = *Inventarium Rerum, ad Chorum Collegii pertinentium* — MOL C 67, Htt lt.

jezs. kongr. szk = *Liber Rationum Congregationis Studiosorum ...* 1694–1784 — Turócszentmárton, Matica Slovenska,²³¹ Ms Ba C 188.

jezs. napló 1–3 = *Diarium domus Societatis Jesu* I és III, ill. *Diarium Collegii Neosoliensis* II — BEK Kt. Ab 94/I-ii, ill. MOL MF C 206.

GYULAFEHÉRVÁR

cv = *Canonica Visitatio Carolinensis Cathedralis Ecclesia* (1730, 1735, 1801) — Gyulafehérvár, Érseki és Főkáptalani Levéltár.²³²

cv 1805 = *canonica visitatio* 1805 — uo. Bibliotheca Batthyaneum, Káptalani lt.²³³

MÁRIAVÖLGY

pálos napló = *Diarium V[enerabilis] Conventus Maria-Tallensis* II–III, 1723–1748 és 1749–1786 — BEK Kt. Ab 185/II–III.

NAGYSZOMBAT

vjk = városi jegyzőkönyv 1709–1810 — Nagyszombat, Állami járási lt.²³⁴ II/11–15 és II/24, ill. MOL MF 29–37, I-B-1970–82.

NAGYVÁRAD

ak. gimn. jk = *Protocollum Gymnasii et Academiae Regiae Magno-Varadinensis* 1773–1790 — OSzK Kt. Fol Lat 68.

irg. jk = *Liber Foundationum Protocoll. ... Fratrum Misericordiae* 1761–1821 — Nagyvárád, Állami lt.²³⁵

²³⁰ Biblioteca Documentara Batthyaneum, Alba Iulia.

²³¹ Martín, Matica slovenská.

²³² Arhivele Arhiepiscopale a Capitului, Alba Iulia (Bárdosnál „Püspöki lt.”).

²³³ Biblioteca Documentara Batthyaneum, Alba Iulia / Arhiva Capitului.

²³⁴ Štátný okresný archív v Trnave, A. XXIV. Magistrát mesta Trnavy.

²³⁵ Arhivele Statului Oradea.

jezs. gimn. napló 1, 2 = *Ordin. Diarium ...* és *Darium ... Gymnasii* 1761–1773 — OSZK Fol Lat 2052 és Kalocsa, Fszé Kvt. MS 341.

jezs. napló = *Initia Diarii Residentiae Societatis Jesu Varadino-Ollaszensis* [sic] 1723–1769 — Kalocsa uo., MS 328.

kjk = káptalani jegyzőkönyv 1790–1803 [1799-ig] — Nagyvárad, Állami lt.

püsp. iratok = a püspökség egyházügyi iratai [1741–1797, 1801–1849] — uo. Fond Episc., Acta Eccl. Dioec.

püsp. szk = *Tabella conventionalis* 1738–1774 — uo. Fond. Ep. rom.-cat. de Oradea, Acte economice.

NYITRA

cv = *Visitatio Canonica Ecclesiae Cathedralis Capituli Nitriensis* 1764 és 1800–1803 (inv. 1800) — Nyitra, Püspöki lt.²³⁶ Nr. 21 és 54.

piar. hist. = *Origo Collegii Nitriensis ...* 1698–1778 — MPR KLt. II.5: Acta Domus Nitriensis.

piar. inv = *Inventarium Partium Chori Nitriensis Scholarum Piarum* 1749–1773 — Nyitra, Állami körzeti lt.²³⁷ PN 237.

POZSONY

fer. napló = *Protocollum Ven. Conv. Posoniensis Stricteris Observantiae* 1709–1823 — Pozsony, Fővárosi lt.²³⁸ Egyházi fondok, IV.B.1. b.

jezs. gimn. napló 1–2 = *Darium ... S. J. Gymnasii Posonii* 1733–1774 és 1732–[1766] — MOL MF C 206 és MTA MF A 1516/I.

jezs. kongr. napló = *Darium Congregationis B.V.M.* I–II, 1709–1746 és 1751–1781 — OSzK Oct Lat 468 és MTA Kt. Tört. Napló.

jezs. napló = *Darium Residentiae S. Martini S. J* 1713–1733 — BEK Kt. Coll. Prayana XXX.

kjk = káptalani jegyzőkönyv 1657–1809 — Pozsony, Szlovák Nemzeti lt. / Káptalani lt.²³⁹

Test. Barkoczi = *Executio Testamenti Pr. Barkoczi ...* 1765 — Esztergom, Prímási lt. és MOL E 150, 72v.

vjk = városi jegyzőkönyvek 1688–1810 — Pozsony, Városi lt., Városi magisztrátus²⁴⁰ és MOL MF II.a. 201–236, 239.

TEMESVÁR

ak = római katolikus anyakönyvek 1718–1759 — Temesvár, Állami lt.²⁴¹

egyh. szk = *Kirchenrechnung* 1756, 1780–1781, 1783–1812, és *Rationes Ecclesiae Cathedralis* 1791–1811 — uo. Püspöki lt.²⁴²

²³⁶ Biskupský archív Nitra

²³⁷ Štátný oblastný archív v Nitre, K. VIII. Piaristi v Nitre.

²³⁸ Archív hlavného mesta SR Bratislavy.

²³⁹ Slovenský národný archív, Bratislava / Bratislavská kapitula.

²⁴⁰ Archív mesta Bratislava, I. Archív magistrátu.

²⁴¹ Arhivele Nationale, Timișoara.

²⁴² Arhivele Episcopiei Romano-Catolice de Timișoara.

kjk = káptalani jegyzőkönyv I–III: 1754–1786, 1786–1801, 1801–1818 — uo.

vjk = városi jegyzőkönyv 1763–1768 és 1776–1779 — uo. Állami lt.

VÁC

cv = *visitationes canonicae* 1718, 1744 — MOL MF 4457.

piar. hist = *Historia Domus Piaristarum* 1714–1749, 1760–1876 — MPR KLt. V/178/64 és V/279/3/9 N. 791.

végr. = Michael Karl Althann végrendeletének végrehajtása (1757) — MOL Acta ecclesiastica, E 150, 10. d. 2. k. fasc. 62.

vjk = városi jegyzőkönyvek 1764–1810 — MOL MF 26 341–26 343. d.

zenész-ügyek = M. Friedrich Althann halála utáni zenészügyek (1734/35) — MOL Acta ecclesiastica, E 150, 10. d. 2. k.

ZÁGRÁB

Constitutiones = Constitutiones synodales Ecclesiae Zagrabiensis pro clero dioecese-
no 1805 — Zágráb, Horvát Állami lt. / Érseki lt.²⁴³

Instructio = Chori et Divinorum in Cathedrali regulata (1788.10.05.) és *Cantoribus choralistis Instructio* (1788.10.08.) — uo. Káptalani lt.²⁴⁴ Fasc.115. Nr. 24. és 33.

kápt. cv 1794 = *Decreta Visitationum Canoniarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis* 1794–1800, — uo. Érseki lt. Br 534.

Reflexiones = Reflexiones de retinendo Vetere Ritu Ecclesiae Zagrabiensis (1792) — uo. Káptalani lt. Acta Cancellariae Centralis Nr. 862, 863.

BATTHYÁNY-lt.

pk = Batthyány József pénztárkönyve 1767–1783 — MOL P 1318, 16. cs. fasc. IX–XI.

CSÁKY-lt.

dok. = Csáky Miklós érsek hivatali dokumentumai — MOL P 71, 65. cs. fasc. 177–178.

levél = Csáky Imre levele Csáky Györgyhöz 1727 — MOL P 77, 60. cs. Miscell., fasc. III.

szk 1–2 = Csáky Imre: számadások 1711–1715, 1720–1732 — MOL P 77, 46. cs. fasc. II., P 71, 54. cs. fasc. 144–145 és 57. cs. fasc. 154.

szk 4–5 = Csáky Miklós: számadások 1747–1757 — MOL P 71, 56. cs. 27v–28.

Erdődy-lt.

iratok = rendezetlen iratok 1736–1774 — Pozsony, Szlovák Nemzeti Levéltár,²⁴⁵ L. I. (Erdődy N. János és József iratai).

²⁴³ Hrvatski Državni Arhiv Zagreb / Nadbiskupski Arhiv Zagreb.

²⁴⁴ Hrvatski Državni Arhiv Zagreb / Nadbiskupski Arhiv Zagreb / Kapitolski Arhiv.

²⁴⁵ Slovenský národný archív, Bratislava.